

CUMHURİYET DÖNEMİ ORTAÖĞRETİM COĞRAFYA DERSLERİNDE TÜRK DÜNYASI COĞRAFYASININ ÖĞRETİMİ

Yrd. Doç. Dr. Âdem SEZER*

ÖZ: Ders kitapları, bir toplumun kendi çocuklarını gelecekte birer olgun birey olarak yaşamaya hazırlamak için, aktarmak istediği ve resmen kabul görmüş olan bilgileri içerirler. Tarih ve coğrafya ders kitapları aracılığıyla toplumlar köklerini, belirli bir yerde niçin ve nasıl yaşadığını, bu yerin nasıl tanımlanıp nitelendirilebileceğini, başka bir deyişle kim olduklarını açıklamaya çalışırlar. Cumhuriyet Dönemi Coğrafya ders kitaplarında yer alan Türk Dünyası Coğrafyasına ilişkin bilgiler bize bu dönemdeki Türk dünyasına ilişkin bilgi ve bakış açısını da yansıtabilecektir. Araştırmada, Cumhuriyet döneminde uygulanan Coğrafya Dersi Müfredat Programlarını temsil eden Ülkeler Coğrafyası ders kitapları içeriğinde Türkiye dışındaki Türk Dünyası Coğrafyasına nasıl yer verildiğinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu maksatla 1924'ten günümüze farklı özellikleri ile öne çıkmış olan yedi müfredat programını temsil eden on bir Ülkeler Coğrafyası ders kitabı içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, incelen Ülkeler Coğrafyası ders kitaplarında, "Türk Dünyası Coğrafyası" adının hiç kullanılmadığı ve Türk Dünyasının tamamına ilişkin bilgilerin yer almadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası Coğrafyası, Coğrafya Dersi, Ders Kitabı, Cumhuriyet Dönemi.

Teaching of Turkish World Geography at Secondary Geography Classes in the Republican Era

ABSTRACT: Textbooks cover the officially accepted knowledge which is aimed to be taught and prepare individually the children of the society as being mature individuals for future. The societies can explain their roots, why and how they lived in a specific region and how this place can be described through textbooks of history and geography. In other words, they try to explain who they are. The content of geography of Turkish World (Turkc World) in geography textbooks in Republican period would reflect knowledge and perspectives about Turkish world of

* Uşak Üni. Eğt. Fak. admsezer@hotmail.com

this period. In this research, it has been aimed to display how the content of the textbooks “Geography of Countries” representing the Geography Course Curriculum in effect during the Republican Period reflected the geography of Turkish world outside the borders of Turkish Republic. For this purpose, eleven “Geography of Countries” textbooks outstanding for their distinctive features from 1924 to the present representing the seven curriculum programs have been analyzed by using content analysis method. The research results show that the term “Geography of Turkish World” has never been used and the knowledge about the entire Turkish world has not been included in the “Geography of countries” textbooks.

Key Words: Geography of Turkish World, Geography Course, Textbook, Republican Period.

GİRİŞ

Türkler, tarih sahnesinde köklü geçmişe sahip bir millettir. Türk adı Orhun kitabelerinde “Türük” şeklinde geçmektedir. Türk adı, güç-kuvvet (sıfat hali ile: güçlü kuvvetli), miğfer (Çin kaynakları) gibi manalara gelmektedir. Ziya Gökalp, adı, “türelî” (kanun ve nizam sahibi) olarak açıklamıştır (Kafesoğlu 1992: 106; 1999: 44). İlk dönemlerde belirli bir topluluğun kavmi ismini tanımlamaktan çok siyasi mensubiyeti ifade etmek için kullanılmıştır. İlk defa Göktürklerde devlet adı olarak kullanıldıktan sonra Türk soyundan gelenlerin milli adı haline gelmiş ve kaynaklarda bu şekliyle kullanılmaya başlanmıştır (Köseoğlu 1991: 25; Özkan 1997: 5).

Türklerin tarihe doğduğu coğrafyanın Orta Asya’da olduğu kesin olarak bilinmekle birlikte, bu geniş coğrafyada daha dar ve kesin sınırların neresi olduğuna ilişkin tarihçiler, etnologlar, kültür tarihçileri ve dil araştırmacıları arasında farklı görüşler söz konusudur. Bunun sebebi olarak, Türklerin daha ilk zamanlardan itibaren geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunmaları ve kültürlerini uzaklara kadar götürmüş olmaları gösterilmektedir (Kafesoğlu 1999: 48; 1992: 108). Geniş Orta Asya coğrafyası içerisinde Ural Dağlarının doğusu, Altay Dağlarının batısı, Tanrı Dağlarının kuzeyi, Hazar Denizi’nin doğu ve kuzeydoğusunda Aral ve Balkaş Göllerini içine alan deniz seviyesinden yüksek, dağ, plato ve ovalardan müteşekkil bölge anayurdun sınırları içerisinde kalmaktadır (Kafesoğlu 1999: 48; Köseoğlu 1991: 25; *Türk Dünyası El Kitabı* 1992: 3; Şahin 1999: 9). Yapılan kazılar bu bölgede Türklere ait izlerin varlığını M.Ö. 4 ile 5 bin yıllarına kadar götürmektedir (Köseoğlu 1991: 26; Şahin 1999: 9).

Çok eski zamanlarda başlayan ve tarihleri tam olarak bilinmeyen, Türklerin ana yurttan ayrılma hareketleri, fasılalarla devam etmiştir. Türkler M.Ö. 1700’den itibaren, etrafa hâkim olmaya başlamış ve sonraki iki asır içinde Altayları ve Tanrı Dağlarını kaplamışlardır. Aynı dönemde

Türklerin bir kısmının bu günkü Kazakistan üzerinden Maverainnehr'e kadar yayılarak Akdeniz ırkları ile temas kurarken, batıya doğru açılan gruplarında Ural (Fin-Ugor) kavimleri ile bağlantı kurdukları bilinmektedir. M.Ö. 1. bin başlarında Hindistan'ın İndus-Pencap havalisine doğru ilk Türk Hareketinin başladığı tahmin edilmektedir (Kafesoğlu 1999: 50-53; 1992: 108).

Milattan sonra gerçekleşen göçlere ilişkin, hangi grupların nereye, ne zaman göç ettiğine dair daha kesin bilgiler bulunmaktadır. Hunlar Avrupa'ya (375 ve sonrası) ve kuzey Hindistan'a, Oğuzlar, Orhun bölgesinden Seyhun Nehri kenarlarına (10. asır) ve sonra Maverainnehr üzerinden İran'a ve Anadolu'ya (11. asır), Bulgarlar Karadeniz kuzeyinden Balkanlar'a ve İtil (Volga) nehri kıyılarına (641'i takip eden yıllar) göç etmişlerdir. Macarlarla birlikte bazı Türk boyları Kafkasların kuzeyinden Orta Avrupa'ya (830'dan sonra), Peçenek, Kuman ve Uz'lar Hazar Denizi kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlar'a (9-11. asır), Uygurlar, Orhun nehri bölgesinden İç Asya'ya (840'ı takip eden yıllarda) göç etmişlerdir (Kafesoğlu 1999: 50-53; Türk Dünyası El Kitabı 1992: 4-5).

Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde fetihlerle elde edilen topraklarda hâkimiyeti devam ettirebilmek için uygulanan politikalara bağlı olarak Güney Doğu Asya, Kuzey Afrika ve Avrupa'da Balkanlara Türk göçleri yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti döneminde 1960 ve sonrasında ise başta Avrupa ülkelerine olmak üzere dünyanın farklı ülkelerine farklı sebeplerle göçler yaşanmıştır.

Türklerin ana yurttan çıkıp dünyanın diğer yerlerine yayılmaları ve buralara hükmetme gayretleri, diğer toplum ve milletler ile temas ve kültürel ilişki içerisinde olmalarına imkân sağlamıştır. Bu temas ve kültürel ilişki neticesinde bazı Türk grupları yabancı kültürlerin etki ve baskısı altında Türklük özelliklerini kaybetmişlerdir. Bazı toplum veya milletler ise Türk kültürü etkisi altında Türkleşmişlerdir (Yılmaz 2010: 18).

Bugün Dünya üzerinde Türkler, oldukça geniş bir coğrafya ya yayılmışlardır. Türk Dünyası olarak tanımladığımız coğrafya Avrasya olarak adlandırılan Avrupa ve Asya kıtalarının neredeyse merkezi kısmını oluşturmaktadır. Ana hatları ile Batıda Balkanlardan, Doğuda Büyük Okyanus'a, kuzeyde Kuzey Buz Denizi'nden, Güneyde Tibet'e kadar olan saha, Dünya üzerinde Türklerin yoğun olarak yaşadığı coğrafya olarak kabul edilmektedir (Türk Dünyası El Kitabı 1992: 5; Dönmez 1987: 1). Belirtilen sınırlar içerisinde Türkler, bağımsız Türk Cumhuriyetleri de dâhil yaklaşık 20 farklı devlet içerisinde yaşamaktadırlar. Bu sınırların dışında Orta, Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerinde yaşayan Türklerin sayısı da her geçen gün artmaktadır. Bu nedenle Türk Dünyasının Batı sınırını Atlas Okyanusundan başlatmak daha doğru olabilir.

Türk dünyası coğrafyası matematik konum olarak, yaklaşık $20^0 - 90^0$ doğu boylamları ile $25^0 - 55^0$ kuzey enlemleri arasında kalmaktadır. Doğusu ile Batısı arasında 280 dakikalık bir zaman farkı bulunmaktadır. Kuzey ve Güneyi arasında ise ortalama 2200 km'lik bir mesafe bulunmaktadır. Bu matematik konumu ile Türk Dünyası orta kuşakta yer almaktadır (Özey 1997; 2). Türklerin yaşadığı bu geniş coğrafyanın genel karakteristik fiziki coğrafya özelliği ise kurak iklim bölgeleri (bozkır ve çöller) oluşu ve hâkim yüzey şekillerinin de, dağlara, yaylalara ve ovalara tekabül edişidir (Ardel 1992: 7).

Yukarıda genel hatları ile sınırları çizilen ve genel özellikleri açıklanan coğrafya dünya tarihinde kültürel, siyasi ve ekonomik anlamda her zaman büyük öneme sahip olmuştur. Tarihi ipek yolunun geniş bir bölümü bu coğrafya içerisinde uzanmaktadır. Bu coğrafya içerisinde yer alan pek çok şehir (Buhara, Semerkant, Taşkent, İstanbul, vb.) Ortaçağ İslam Dünyasında Bilimin zirveye ulaştığı merkezler olmuşlardır. Yine bu coğrafya dünya siyasetine ve yönetimine şekil vermiş pek çok devletin kuruluşuna ve yıkılışına şahitlik etmiştir.

Bu coğrafya aynı zamanda birbirinden çok farklı medeniyetlerle (Çin, Arap, Fars, Rus, Avrupa, vb.) Türklerin temas etmelerine ortam hazırlamıştır. Bu geniş coğrafyada yaşayan Türk'lerin bir grubu Çin medeniyeti ile temas ederken, diğer bir grup Arap, Fars ya da Avrupa kültürü ile temas halinde olmuşlardır.

Bu coğrafya içerisinde Türkiye ve doğusu halen daha Çin işgali altında olan Türkistan, Türklerin yoğun olarak yaşadığı iki bölge olarak dikkati çekmektedir. İki bölge, aralarındaki bağlantıyı kuran güneyi İran toprakları içerisinde yer alan Azerbaycan ile birlikte Batı Trakya'dan Moğolistan sınırına kadar kesintisiz bir Türk nüfus sahası oluşturmaktadır (Dönmez 1987: 1; KKK 1995: 6). Bu kesintisiz saha dışında Türkler, Kuzey Kıbrıs, Orta Doğu, Balkanlar, Rusya Federasyonu ve Afganistan coğrafyası içerisinde de uzun zamandan buyana varlıklarını devam ettirmektedirler. 20. Yüzyılın ikinci yarısında özellikle Türkiye Türkleri bu coğrafyanın dışarısına Avrupa kıtasının bazı ülkelerine göç etmişlerdir. Ekonomik sebepli olarak yapılan bu göçler, başta Almanya, Fransa, Belçika ve Hollanda olmak üzere Avrupa içerisinde önemli bir Türk nüfusunun oluşmasını sağlamıştır.

Günümüzde Dünya nüfusu içerisinde Türklerin oranı küçümsenemeyecek kadar önemlidir. 2000 yılı rakamlarıyla Dünya Türk nüfusunun 182.680.000 olduğu, bu rakamın 2025 yılında ise 300 milyona yaklaşacağı tahmin edilmektedir (Özkan 2007: 292).

M.Ö. 8. Yüzyılda, merkezi Orta Tanrı Dağı'nda olan ve Çin hududundan Avrupa uçlarına kadar uzanan saha üzerinde hâkimiyet kurmuş

olan, bilinen ilk Türk siyasi teşkilatlanması olarak kabul edilen Sakalar Devletinden (Köseoğlu 1991: 26) günümüze, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında Türkler tarafından pek çok Devlet kurulmuştur. Bu Devletler, bazen birbirinin devamı niteliğinde olmuş bazen de geniş coğrafyada aynı anda birden fazla Türk devletinin mevcudiyeti görülmüştür.

20. yüzyılın başında Türk dünyası coğrafyasının neredeyse her yerinde Türkler açısından var olma ve ayakta kalma mücadelesi yaşanmıştır. Büyük Osmanlı devleti Avrupa, Asya ve Afrika'daki topraklarını kaybederek Anadolu'ya doğru çekilmekte, Türkistan'da ise bir birinden bağımsız olarak yaşayan Türk grupları Çin ve Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesi vermektedirler. Bu mücadeleler neticesinde 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti ya da 24 Eylül 1919'da Mehmet Emin Beğ başkanlığında kurulan Fergana Hükümeti (Saray 1995: 67, 110) gibi devlet oluşumları gerçekleşmişse de bunlar uzun süre ayakta kalamamışlardır.

20. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna gelindiğinde, Dünyanın en uzun ömürlü ve en geniş coğrafyasına yayılmış Türk devleti olan Osmanlı İmparatorluğunun mirası üzerinde kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti devleti tek bağımsız Türk devleti olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Osmanlı İmparatorluğunun terk etmek zorunda kaldığı topraklarda kurulan devletlerin sınırları içinde kalan, Balkanlar'da, Ortadoğu'da ve Kafkaslarda, Batı Türkistan'da Rus, Doğu Türkistan'da Çin, Güney Azerbaycan'da İran işgali altında kalan bütün Türklerin haklarının savunulması da genç Türkiye Cumhuriyetinin omuzlarına yüklenmiştir.

Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk Dünya Türklüğünün içinde bulunduğu durumun bilincindedir. Türkiye Cumhuriyetinin kurulabilmesi için Anadolu'da topyekûn girişilen milli mücadele esnasında içinde bulunulan zor şartlara rağmen, Atatürk, yalnız Anadolu Türklüğünün değil, aynı zamanda diğer Türk topluluklarının bu meyanda Türkistan Türklerinin de gelecekleri ile ilgilenmiştir. Türkistan'dan gelen elçilere her zaman vakit ayırmış ve onlarla özel olarak ilgilenmiştir. 1 Mart 1921'de imzalanan Türk Afgan ittifak antlaşmasında olduğu gibi devletlerarası ikili antlaşmalar imzalayarak o ülkede yaşayan Türkleri güvence altına almaya çalışmıştır. Bazen de 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisinden seçtiği üyeleri tetkikat-ı ilmiye heyeti olarak Moskova sefaret heyetiyle birlikte bölgeye göndermesinde olduğu gibi, hem Türkistan'da yaşayan Türkler hakkında bilgi toplama hem de bölgede yaşayan Türkleri teşkilatlandırma gayreti içinde olmuştur (Saray 1995: 2-3).

Dünya Türklüğünün yaşadığı yer ve içinde bulunduğu durumun ne olduğuna ilişkin toplumu bilgilendirmekte Türkiye Cumhuriyetinin önemli görevlerinden biridir. Bu görevi yerine getirecek organ ise Eğitim

programlarıdır. Coğrafya dersi müfredat programı içerisinde yer alan “Ülkeler Coğrafyası” dersi içeriği bu görevin yerine getirilmesi için en uygun olanıdır.

Araştırmanın Amacı

Coğrafya dersi, 1924 yılında hazırlanan Cumhuriyet döneminin ilk müfredat programından günümüze, Ortaöğretim müfredat programları içerisinde yer almıştır. Müfredat programları içerisinde yer alan her bir dersin Milli Eğitimin genel amaçları doğrultusunda üstlendiği bir alt amacı vardır. Öğrencilere kazandırılmak istenen amaçlara ilişkin içerik ise ders kitaplarında bir bütün halinde verilir.

Ders kitapları, bir toplumun kendi çocuklarını gelecekte birer uygun birey olarak yaşamaya hazırlamak için, aktarmak istediği ve resmen kabul görmüş olan bilgileri içerirler. Bu özelliği ile bir toplumun siyasal ve toplumsal normlarını bireylerinin belleklerine kazımaya çalışırlar. Tarih ve Coğrafya ders kitapları aracılığıyla toplumlar köklerini, belirli bir yerde niçin ve nasıl yaşadığını, bu yerin nasıl tanımlanıp nitelendirilebileceğini, başka bir deyişle kim olduklarını açıklamaya çalışırlar (Pingel 2003: 1 akt: Aslan 2010). Bu nedenle, Cumhuriyet Dönemi Coğrafya ders kitaplarında yer alan Türk dünyası coğrafyasına ilişkin bilgiler bize bu dönemdeki Türk dünyasına ilişkin bilgi ve bakış açısını da yansıtabilecektir.

Araştırmada, Cumhuriyet döneminde uygulanan Coğrafya Dersi Müfredat Programlarını temsil eden Ülkeler Coğrafyası ders kitapları içeriğinde Türkiye dışındaki Türk dünyası coğrafyasına nasıl yer verildiğinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Materyal ve Metot

Türk Milli Eğitim Sisteminin en belirgin özelliklerinden birisi sıklıkla değiştirilmesidir. Cumhuriyet döneminin ilk müfredat programı 1924 yılında hazırlanmıştır. En sonuncusu ise 2005 yılında uygulamaya geçirilmiştir. Coğrafya dersi müfredat programında da bu süre içerisinde Türk Milli Eğitim sisteminin yapılanmasına uygun olarak değişikliklere gidilmiştir. Değişikliklerden bazıları bir önceki programdan önemli farklılıklar getirirken bazıları bir önceki programın üzerinde yapılan düzeltmeler şeklinde yapılmıştır.

Araştırmada Cumhuriyet dönemi müfredat programlarını temsil eden ve içeriğinde Türk dünyası coğrafyasına ilişkin bilgilerin yer aldığı Ortaöğretim Ülkeler Coğrafyası ders kitapları (Tablo 1) incelenmiştir. Coğrafya dersi müfredat programları, içeriğinde Türk dünyası coğrafyasına ilişkin bilgilerin bulunduğu Ülkeler Coğrafyası dersleri dikkate alınarak yedi döneme ayrılmıştır. Her dönemi temsil eden ders kitapları

belirlenmiştir. Kitapların belirlenmesinde kitabın üzerinde Milli Eğitim Bakanlığının onayından geçtiğine dair yazının olması ölçüt olarak alınmıştır. İnceleme bütün kitabın okunması ve Türk dünyası coğrafyasına ilişkin bilgileri içeren ifadelerin not edilmesi şeklinde yapılmıştır. Bu ifadeler araştırmanın bulgular kısmında aynen veya özetlenerek aktarılmıştır. Aynen alınan ifadeler italik olarak yazılmıştır.

Dönem	Kitabın adı	Yazar	Basım Yılı ve Yeri
1924-42	Lise ve Orta Mektepler İçin Tatbikatl Coğrafya Dersleri I. Kitap	Hamit Sadi	1934 Ahmet İhsan Matbaası İtd. (4. Basılış), İstanbul
	Büyük Devletler ve Komşu Hükümetler	Behçet Güçer ve Faik Sabri Duran	1933 Devlet Matbaası (2. Baskı) İstanbul 1939 -1941 Kanaat Kitabevi (4.- 5. Baskı) İstanbul
1942-57	Ülkeler Coğrafyası	Aziz Devrimci Memduh Utku Ekrem Teziş	1951 Cumhuriyet Matbaası, İstanbul
1957-73	Ülkeler Coğrafyası Lise II	Sırrı Erinc Sami Öngör	1969 Güven Yayınevi, İstanbul
1973-83	Ülkeler Coğrafyası Ülkeler İnsanlar ve Sorunları	Sırrı Erinc Sami Öngör	1979 Milli Eğitim Basımevi (Beşinci Basılış)
1983-92	Coğrafya II	Reşat İzbirak	1989 Milli Eğitim Basımevi
	Coğrafya III	Reşat İzbirak	1992 Milli Eğitim Basımevi
1992-05	Ülkeler Coğrafyası	Yusuf Erdoğan	1996 Basım A.Ş.
	Ülkeler Coğrafyası	Hakan Çelik Ali Mercan Kamil Ünel Yusuf Yürük	2000 M.E. B. Devlet Kitapları ABC Matbaacılık Ltd. Şti.
2005----	Coğrafya 11	Abdülcabbar Gültepe Burhan Güncegördü Sunay Kılıçarlan Abdullah Pural Ahmet Aydın	2007 M.E. B. Devlet Kitapları (Birinci Baskı) Evren yayıncılık AŞ - Ankara
	Coğrafya 12	Belgin Turoğlu Demet Yıldırım Hacı Murat Görür Sema Zeytinçioğlu	2008 M.E. B. Devlet Kitapları (Birinci Baskı) Tavaslı Matbaacılık, İstanbul

Tablo 1. Araştırma kapsamında incelenen ders kitaplarına ilişkin bilgiler

BULGULAR

Cumhuriyet dönemi Lise Ülkeler Coğrafyası ders kitapları incelendiğinde başlangıçtan 1992 yılına kadar ve sonrası olmak üzere iki ayrı dönem dikkati çekmektedir. 1992 sonrası dönem dünya sahnesinde Tür-

kiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin dışında Türkistan'da kurulan beş bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin de olduğu dönemdir. Bu nedenle ders kitaplarının incelenmesi 1992 öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı dönem olarak ele alınmıştır.

1992 Öncesi Ülkeler Coğrafyası Ders Kitaplarında Türk Dünyası Coğrafyası

1924-1942 Dönemi: 1924 yılındaki Hazırlanan ilk program, içerik ve ders saati sayısında yapılan bazı değişikliklerle son şeklini 1934 yılında almış ve 1942 yılına kadar uygulanmıştır (Geçit 2008). Bu programda Coğrafya dersi Liselerin ikinci sınıfında haftada 2 saat olarak "Büyük ve Komşu Memleketler Coğrafyası" adı altında okutulmuştur. Program kitabında ders kapsamında hangi devletlere yer verileceği ve devlet incelemelerinin nasıl yapılacağı açıklanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1934: 48).

Bu döneme ilişkin incelenen 1. kitap, Hamit Sadi'nin yazdığı, 1934 yılında Ahmet İhsan Matbaası Ltd. tarafından 4. kez basımı yapılan "Lise ve Orta Mektepler için Tatbikatlı Coğrafya Dersleri I. Kitap" ismini taşımaktadır. Ders kitabı içeriğinde 17 ile 70. Sayfalar arası Asya kıtasına ayrılmıştır. Bölüm içerisinde, "*Suriye ve Filistin*" başlığı altında bölgede Türklerin yaşadığına işaret eden cümlelere 22. Sayfada şu şekilde yer verilmiştir. "*Gerek Halep civarında gerek Antakya ve İskenderun havalisinde kuvvetli bir Türk ekseriyeti mevcuttur. Anadolu'nun bir parçası olan bu havalinin Türkiye Hududu haricinde kalması buranın iktisadi inkişafına mani olmuştur.*"

"Irak" başlığı altında sayfa 28 de Türk'lerden bahseden üç cümle yer almaktadır. Bunlardan birincisi "*Kerkük Türklerle meskûn bir mıntakanın merkezidir.*" ikinci cümle "*Burada ilk medeniyet kuran Sümerler Türk ırkından idi.*", son cümle ise "*Musul havalisinde Türkçe ve Kürtçe konuşulur.*" şeklindedir.

İran'ın anlatıldığı bölümde (s. 29-31) yer alan "*şimaldeki silsileler garba doğru açıldığından İran en ziyade Orta Asya'dan gelen kavimlerin muhaceretine maruz kalmıştır. Bu yoldan gelen Türkler buranın asli sakenesi sayılır*". Cümlelerinden oluşan paragraf İran'ın kuzeyinde Türklerin yaşadığını anlatmaktadır.

Afgan Krallığı başlığı altında (s. 31) ülkede Türklerin de yaşadığını gösteren iki cümle yer almaktadır (*Bura da nüfus karışık olup iki milyondan ziyade Türk vardır. Türkler en çok memleketin şimal kısmında sakin-dir.*). Kafkasya'dan bahsedilirken nüfus özellikleri içerisinde "*....., şarki Kafkasya'da Türkler ziyadedir. Kafkasya'da umumi lisan Türkçedir.*" şeklinde yapılan tanımlama yer almaktadır.

Kitabın Türkistan coğrafyasının anlatıldığı bölüm “Orta Asya” ana başlığı altındadır. Kitapta Orta Asya’nın sınırları ve genel coğrafi özellikleri ilk paragrafta, “*Orta Asya, Hazar Denizi Sahillerinden, Kingan (Kadırgan) dağlarına, Himalayalardan Baykal kenarlarına kadar uzanan kısımdır. Burada Şarktan Garba doğru yüksek dağlar ve yaylalar, kapalı havzalar, kum çölleri, istepeler, yeşil su başları bir birini takip eder.*” şeklinde tanımlanmaktadır.

İkinci paragrafta Orta Asya’nın mevcut coğrafi görünümüne değinilirken insan yaşamı için çok uygun olmadığı vurgulanmaya çalışılmıştır. Üçüncü paragrafta, geçmişte coğrafi şartların insan yaşamı için daha uygun olduğuna değinilmektedir. Devamında ise “*Çöl ve istepelerin yerinde büyük iç denizler uzanıyordu. İklim daha müsait, ormanlar ve çayırlar daha ziyade idi. Mıntukanın yerli halkı Türkler burada yüksek bir medeniyet vücuda getirmişlerdi. Sonraları iklim değişikliği neticesi vuku bulan muhaceretler medeniyetin yeryüzüne yayılmasına hizmet etti.*” Açıklamaları yer almaktadır.

Kitapta Orta Asya, “Tibet, Moğolya, Şarki ve Garbi Türkeli” olmak üzere dört kısımda ele alınmıştır. Şarki Türkeli (s. 38-40) ile ilgili olarak ayrıntılı bir sınır ve konum tanımlaması yapılmamıştır. Bilgileri aktarmak için on paragraftan oluşan yazılı metin kullanılmıştır. Fiziki coğrafya özelliklerine değinilirken bölgenin olumsuz coğrafi şartlara (yüksek, engebeli, çöl, kurak, vb.) sahip olduğu vurgulanmıştır. Özellikle geçmişte yaşanan iklim değişimleri neticesinde çölleşmenin görüldüğü, tarım ve yerleşim alanlarının kumlar altında kaldığı ifade edilmektedir. Fiziki coğrafya özellikleri anlatılırken, *Tarım Havzası, Lop Gölü, Taklamakan Çölü, Tarım ırmağı* gibi yer isimleri öne çıkarılmıştır.

Beşeri ve ekonomik coğrafya özellikleri bahsedilirken yine yer isimleri verilerek bu coğrafi özelliklerin dağılışımın nasıl olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Önemli şehirler olarak *Hotan, Yarkent, Turfan, Aksu ve Kaşgar* şehirlerinin isimleri verilmiştir. Ayrıca bu şehirlerin “*Tarım havzasında cenup kenarında meskûn yerlere uğrayarak giden bir kervan yolu bulunmaktadır ki Vaktile bu yoldan Çin’den Akdeniz sahillerine ipek nakledilirdi.*” şeklinde tarif edilen ipek yolu üzerinde oldukları dolayısıyla stratejik açıdan önemli noktalarda buldukları vurgulanmıştır.

Tanrı ve Altay Dağları arasında yer alan Çungarya çukurunun o gün ve gelecekteki stratejik önemi vurgulanmıştır. Şarki Türkeli’nin anlatıldığı bölümün son paragrafı şu şekildedir. “*Şarkî Türkeli tamamile Türklerle meskûn bir ülkedir. Hal-i hazırda “Sinkiang” adile çinin bir vilayeti olarak idare edilmektedir. Bu sebeple buraya aynı zamanda Çin Türkeli denilir. Son zamanlarda buranın yerli halkının memleket idaresine sahip olmaya başladıkları görülmektedir. İdare merkezi Tarim’e dökü-*

len bir ırmak kenarında bulunan Kâşgar (80.000) şehridir. Burası ticaretli bir şehir olmakla beraber civarında eski devirlerinden kalma sulama tesisatı bulunmaktadır.”

Kitapta Garbî Türkeli'nin (s. 40-43) sınırları: “Pamir ve Tanrı dağlarının garbindan Hazar kenarına, Şimali İran'dan İrtiş havzasına kadar uzanan kısım Garbî Türkeli'ni vücuda getirir.” şeklinde tarif edilmiştir. Garbî Türkeli'nin coğrafyasını anlatmak için, bir resim (Semerkant Timur'un mezarı), bir harita (Hazar ve Aral hufresinde) ve 18 paragraftan oluşan yazılı metin kullanılmıştır. Kitabın muhtevası ve diğer ülkelere ilişkin yapılan anlatımlar dikkate alındığında Garbi Türkeli coğrafyasının oldukça ayrıntılı bir şekilde tanıtıldığı söylenebilir.

Sınırların açıklanmasından sonra ülkenin fiziki coğrafya özellikleri anlatılmaktadır. Dağlık alanlar, çöller, ırmaklar, göller, iklim, bitki örtüsü ve toprak özelliklerine değinilmiştir. Fiziki coğrafya özellikleri anlatılırken buraların Türk yurdu olduğuna vurgu yapılması (*Her köşesi Türk Tarihinin kıymetli hatıralarını taşıyan bu dağlar bu muntika için bir hayat menbaıdır*) dikkate değerdir. Bölge için büyük önem arz eden Hazar Denizi ve Aral Göl'ü için ayrı birer paragraf ayrılarak ayrıntılı bilgi verilmesi sağlanmıştır.

Ekonomik coğrafya özellikler anlatılırken önce tarım faaliyetinden bahsedilmiştir. Sulamalı tarımın nasıl yapıldığı ve hangi ürünlerin yetiştirildiği açıklanmıştır. Ülkedeki pamuk üretiminin önemini vurgulamak için “Bugün Rus sanayi pamuk ihtiyacının, büyük bir kısmını buradan temin etmektedir.” İfadesi kullanılmıştır. Tanrı ve Pamir dağlarının demir ve kömür madenleri açısından zengin olduğu yazılmıştır. Su gücünün yüksek olması nedeniyle sanayi içinde oldukça uygun bir bölge olduğu vurgulanmıştır. Diğer bir ekonomik faaliyet olan hayvancılık faaliyeti, nasıl yapıldığı ve hangi hayvanların yetiştirildiği izah edilerek verilmiştir.

Ulaşım özellikleri açıklamak için kara ve demir yolları üzerinde durulmuştur. Büyük şehirlerin yollar üzerinde geçit noktalarında kurulmuş olduğu ifade edilmiştir. Garbi Türkeli'nin en Büyük merkezinin demir yolu üzerinde kurulmuş olan Taşkent olduğu ve burada Ruslarında yaşadığı ifade edilmiştir. Diğer önemli şehirler olarak Havkant, Semerkant, Buhara, Merv ve Aşkabat şehirlerinin isimleri zikredilmiştir.

Garbi Türkeli'nin anlatıldığı bölümün son paragrafında mevcut siyasi yapı şu şekilde anlatılmaktadır. “Tamamile Türklerle meskûn olan Garbi Türkeli 19 uncu asır nihayetlerine doğru Ruslar tarafından istila edilmiştir. Son zamanlarda burada biri merkezi Semerkant diğeri merkezi Çarşui olmak üzere Özbek ve Türkmen cumhuriyetleri vücuda getirilmiştir. Şimal istepleri de Kazakeli namı altında doğrudan doğruya merkeze tabi bir muhtariyet halinde idare edilmektedir.”

Garbi Türkeli ile ilgili anlatımdan sonra tekrar Orta Asya ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümde “*Orta Asya bir cihette Tibet ve Moğolya, diğer cihette Şarkî ve Garbî Türkeli olmak üzere iki kısma ayrılır.*” Şeklin de bir tanımlama yapılmıştır. Devamında ise şarkî ve garbi Türkeli’nin Güzellik ve zenginliklerinden bahsedilmiştir. Son iki paragrafta verilen bilgiler Orta Asya’nın tarihi, coğrafi ve mevcut siyasî yapısını özetlemektedir. “*Türklerin ana yurdu olan Orta Asya, tabii şartların müsait olduğu devirlerde çok feyizli idi. Yüksek bir medeniyete saha olmuştur. Sonra iklim değişikliği dolayısıyla vukuu bulan muhaceretler medeniyetin yeryüzüne yayılmasına hizmet etmiştir.*” Bugün memleketin bir kısmı Çin hükümeti, diğer bir kısmı da Sovyet Cumhuriyetleri ittihadı idaresindedir.”

Bu döneme ilişkin incelenen 2. kitap, Behçet Güçer ve Faik Sabri Duran tarafından yazılan, 1931, 1933, 1938, 1939 1941 yıllarında beş kez basımı yapılan “Büyük Devletler ve Komşu Hükümetler” ismini taşımaktadır. Kitabın 1933, 1939 ve 1941 yılı baskıları incelenmiştir. Üç baskıda içerik olarak birbirine çok benzemektedir. Konuların sayfa dizilişlerinde farklılıklar vardır. Alıntılar 1939 baskısındaki sayfa numaralarına göre yapılmıştır. Kitaplar arasında farklılık gösteren bilgiler olduğunda ayrıca açıklama yapılmıştır.

Kitap yedi kısımdan oluşmaktadır. Kitabının birinci, ikinci, beşinci ve yedinci kısımları Türklerin yaşadığı coğrafyaları anlatmaktadır. Bu kısımların incelenmesi neticesinde bu ülkelerde yaşayan Türklere ilişkin verilen bilgiler aşağıda çıkarılmıştır.

Birinci kısım “Balkan Devletleri” adını taşımaktadır. Bölüm içerisinde Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya anlatılmıştır. Yapılan incelemede, bölgede yaşayan Türklere ilişkin bilgilere sadece ülkelerin nüfuslarının anlatıldığı bölümlerde yer verilmiştir. Yugoslavya nüfusunun anlatıldığı bölümde ülkede yaşayan Türklerle ilgili bilgi, Sayfa 46’da “*Makedonya da Türklere, Bulgarlara vetesadüf edilir.*” (1993 baskısında bu bilgi yoktur.). şeklinde bir cümle içerisinde geçmektedir. Yunanistan’ın anlatıldığı bölümde (s. 30) “*.... Garbi Trakya’daki Türkler yerlerinde bırakılmıştır. Bunların miktarı 22.000 kadardır.*”

Bulgaristan’ın anlatıldığı bölümde ülkede yaşayan Türklerle ilgili daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir (s. 10-11). Genel nüfus içerisindeki sayılarının ne olduğu, nerelerde yaşadıkları, hangi işlerle meşgul oldukları anlatılmıştır. Eğitim durumları, dilleri ve Türkiye ile olan irtibatlarına yer verilmiştir. Ayrıca Bulgaristanlı Türk köylülerinin kıyafetleri isimli birde resim kullanılmıştır. Kitabın 1933 baskısı ülkedeki Türk varlığını anlatan içerik bakımından diğerlerinden daha zengindir (s. 3-25). Kitapta diğerlerinden farklı olarak Bulgar Türklerinin buraya nereden ve nasıl geldikleri

anlatılmıştır. Burada yerleştikten sonra lisanlarını unuttukları ve Slavlaş-
tıkları ve daha sonra da Bizans'ın tesiri ile Ortodoks dinine girdikleri de
anlatılmıştır.

Üç ülkenin şehirleri anlatılırken bu memleketlerin Eskiden Türkle-
re ait olduğunu vurgulamak için “*eski Türk şehri*” veya “*Tuna Boyla-
rında Türk tarihinde şanlı yerler tutan eski şehirler vardır.*” gibi ifadeler
kullanılmıştır.

İkinci kısım “Tuna Memleketleri” adını taşımaktadır. Bu bölümde
anlatılan ülkelerden Romanya ve Macaristan Türklerin yaşadığı coğrafya
içerisinde yer almaktadır. Birinci kısımda olduğu gibi burada da ülkelerin
nüfus özelliklerinin anlatıldığı bölümlerde ülkede yaşayan Türk nüfusuna
ilişkin kısa bilgiler verilmiştir.

Kitaba göre (s. 69-70), Romanya’da yaşayan Türkler, 1925 nüfus
sayımına göre toplam nüfusunun % 1’ini, Dobruca nüfusunun % 7’sini
oluşturmaktadır. Bunun dışında aynı bölüm içerisinde “*Romanya’da
yaşayan Hıristiyan Gagavuzlar da Oğuz Türklerinden inerler*” ve “*Ro-
manya Türklerinden bir kısmı kendi istekleri ile Türkiye’ye hicret etmeye
başlamışlardır. Şimdiye kadar 56 000 muhacir göç etmiş ve bunlar Trak-
ya’da yerleştirilmiştir.*” şeklinde iki bilgi bulunmaktadır. Kitabın 1933
baskısında bu bilgiler yoktur. Sadece kitabın 85’ci sayfasında “....
Dobruca nüfusunun % 7’ si Türk (44.000)...” bilgisi yer almaktadır.
Macaristan nüfusunun anlatıldığı bölüm (s. 84) “*Türklerle ve Finlerle
akrabalı olan Macarlar dokuzuncu asır sonlarına doğru Asya’dan gel-
dikleri vakit, burada kendilerinden evvel gelip yerleşmiş olan Hünlere,
Avarlara, Hongruvalara tesadüf ettiler.*” cümlesi ile başlamaktadır.

Beşinci kısım “*Soviyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB)*”
adını taşımaktadır. Bu bölüm kitabın 1933 baskısında üçüncü kısım ola-
rak yer almaktadır. Ülke “*1- Avrupa’da Soviyetler*” ve “*2-Asya’da
Soviyetler*” olmak üzere iki başlık halinde ele alınmıştır. Avrupa’da Sov-
yetlerin nüfus konusunun anlatıldığı “*nüfus ve cinsler*” başlığı altında bir
paragrafta Şimal Türklerinin Macaristan’a kadar asırlarca bu yerlerin
sahipleri oldukları ifade edilmiştir. Kazan Türkleri, Başkırtlar, Kırgızlar,
Kırım Tatarları ve Kalmuklar bu grubun en ehemmiyetlileri oldukları
yazılmıştır. Avrupa Rusya’sında yaşayan Türklerin nüfuslarının 5 milyo-
na yakın olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu grupların nerelerde yaşadıkları
ve kısmen hangi işlerle meşgul olduklarından bahsedilmiştir. “*Hükümet*”
başlığı altında, SSCB’ye bağlı 11 cumhuriyet içerisinde Azerbaycan SSC,
Türkmenistan SSC, Kazakistan SSC ve Kırgızistan SSC Başkentleri ve
nüfusları ile birlikte verilmiştir. Bu cumhuriyetlerin Türk olduğunu işaret
eden bilgilere yer verilmemiştir (s. 366-367). “*Şehirler*” başlığı altında,
Kazan ve Astrahan’ın Türk Şehri olduğu belirtilmiştir (s. 371).

“Asya’da Sovyetler” “Kafkasya, Sibirya ve Türkistan” olmak üzere üç başlık altında açıklanmıştır. Kafkasya’nın anlatıldığı bölümde “Beşeri Hali” başlığı altında nüfusun ekseriyetinin Türk olduğu, Türklerin bir kısmının çiftçi, bir kısmının ise çoban oldukları yazılmıştır. Azerbaycan’ın merkezi Bakü olduğu, petrol endüstrisine sahip olduğu, Gence’nin diğer önemli Türk Şehri olduğu anlatılmıştır. Sibirya’nın beşeri hali anlatılırken, bozkırlarda Türk ve Moğolların yaşadıkları, çadırda yaşadıkları, sürülerinin et ve sütünden beslendikleri yazılmıştır. Ekonomik hali başlığı altında Yakutlar ismi kullanılmıştır (s. 390-391).

Kitabın 393 ile 398. Sayfaları arasında Türkistan anlatılmıştır. “Tabii Hali” başlığı altında Türkistan sınırları için şu tanımlama yapılmıştır. “Türkistan Sibirya’nın cenubugarbisinde İran ve Afgan’a kadar uzanır. Şimalde Sibirya bozkırları üzerinde tabii bir hududu yoktur. Garpta Hazar Denizi Atrek ırmağı ağzına kadar hudut teşkil eder. Şarkta Türkistan hududu Tanrı Dağlarını takip ile Çungari Geçidi’nden ötede Altaylara varır. Bu hudutlar altında Türkistan’ın mesahası 3.929.000 kilometre kareyi geçer.” Türkistan’ın yeri ve sınırları anlatılırken üç baskıda da Doğu ve Batı Türkistan ayrımı yapılmamıştır. Fakat kitabın 1933 baskısının 209’cu sayfasında verilen bir haritada “Çin Türkistan’ı” ismi kullanılmıştır.” Devamında ise Türkistan’ın Genel Fiziki Coğrafya özellikleri anlatılmıştır.

“Beşeri ve Ekonomik Hali” başlığı altında ise nüfus ve etnik yapı hakkında bilgi verilmiştir. Ahalinin hemen hepsinin Türk olduğu ifade edilmiştir. Taciklerin İran ırkından oldukları, İslam – Türk kültürünü aldıkları yazılmıştır. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan ayrı başlıklar halinde Türkistan’da kurulmuş beş cumhuriyet olarak anlatılmıştır. Her cumhuriyetin sınırları, idare merkezleri, önemli şehirleri, nüfusları ve bazı ekonomik coğrafya özellikleri kısaca anlatılmıştır.

Bu bölüm, kitabın 1933 basımında içerik olarak bazı farklılıklar göstermektedir. “Beşeri Hali” ve “İktisadi Hali” ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Dolayısıyla daha geniş içeriğe yer verilmiştir. Dönemin siyasi yapısı kitabın 213’cü sayfasında şöyle anlatılmıştır. “Rusya Çarlığı’nın dağılması üzerine Türkistan’da yıllarca devam eden karışıklıklardan sonra Rusya Sovyet hükümetleri ile birleşen Kırgızlar, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan Sovyet Cumhuriyetleri kurulmuştur.” Beşeri hal ve iktisadi halin anlatımında cumhuriyetlere ilişkin ayrı bilgiler verilmiştir. Türkistan’ın bütününe ilişkin bilgiler verilmiştir. Rusların Türkistan’da uyguladıkları politikalara, yetiştirilen tarım ürünlerine ve yapılan ticarete ilişkin bilgiler verilmiştir.

Yedinci kısımda İran, Irak ve Suriye devletleri incelenmiştir. İran'ın üç tabi bölgesinden biri olan “*Şimali İran*” hakkında verilen bilgiler içerisinde “*bu kısımda ahalinin büyük bir ekseriyetinin Türk (720.000 kadar) olduğu*” yazılmıştır. “*Ahali ve Hükümet*” başlığı altında “*ahalinin başlıca İranîler ve Türklerden oluştuğu*” ifade edilmiştir (s. 465-471). Ülkede yaşayan Türklere ilişkin başka bilgiye yer verilmemiştir. Irak işlenirken Türklerden hiç bahsedilmemiştir. Suriye'nin “*Beşerî Hâlinin*” anlatıldığı başlık altında Suriye Cumhuriyeti'ni oluşturan sancaklar sayılırken, “*Bunlardan nüfusunun ekseriyeti Türk olan İskenderon sancağına, 1921 Ankara itilafnamesi mucibince idarî muhtariyet verilecekti.*” (s. 487) ve “*Bu arada ahalisinin ekseriyeti Türk olan İskenderon sancağının müstakil şekli de 1937 ikinci kanunda Fransa ve Türkiye arasında imzalanan bir itilaf ile tespit edilmiştir. Bu sancakta müstakil bir Hatay devleti kurulmuştur.*” (s. 488) cümleleri geçmektedir.

Kitabın 1933 baskısında Suriye Asya'da Fansız müstemlekeler” başlığı altında 554-563. Sayfalar arasında işlenmiştir. Ülkedeki Türk varlığına ilişkin verilen bilgiler; “*Bunlardan nüfusunun büyük bir kısmı Türk olan İskenderon sancağı, 1921 Ankara itilafnamesi mucibince idari muhtariyete maliktir.*” ve önemli şehirler anlatılırken “*..... ve ahalisinin ekseriyeti Türk olan Antakya (28.000).*” ile sınırlıdır.

Yedinci kısım içerisinde Hatay ayrı bir ülke olarak incelenmiştir (s. 491-494). Hatay'ın müstakil bir hükümet olma süreci ve burada yaşayan nüfus içerisinde Türklerin çoğunlukta olduğu anlatılmıştır.

Kitabın 1941 baskısında Hatay konusu çıkarılmıştır. Aynı baskının Suriye başlığı altında “*Bir aralık Suriye sınırları içinde kalan Antakya ve Hatay havalisi 1939 da Türkiye'ye iade edilmiştir.*” (s. 459) şeklinde bir cümle yer almaktadır. Kitabın üç baskısında da Suriye sınırları içerisinde Hatay ve İskenderun dışında diğer bölgelerde yaşayan Türkler hakkında bilgi verilmemiştir.

1942-1957 Dönemi: 1942 coğrafya müfredat programında lise 2. sınıflarda okutulan “Büyük ve Komşu Memleketler Coğrafyası” ismi bu programda yerini “Devletler Coğrafyası'na” bırakmıştır. Haftada iki ders saati olarak okutulmuştur. İçerikte önceki programa göre önemli değişiklikler yapılmıştır. (Geçit 2008; Engin-Akbaş-Gençtürk 2003). İncelenen devlet sayısı ve işleniş sırasında değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemi temsile, Aziz Devrimci, Memduh Utku ve Ekrem Teziş tarafından yazılmış, Ders Kitapları Türk Ltd. Şti. tarafından Cumhuriyet Matbaasında 1951 yılında basılmış, “Ülkeler Coğrafyası” adını taşıyan ders kitabı incelenmiştir. Ders kitabı giriş ve devamında on bölümden oluşmaktadır. Yapılan inceleme neticesinde ders kitabının birinci, ikinci ve dokuzuncu bölümleri Türklerin yaşadığı coğrafyaları anlatmaktadır. Bu kısımların

incelenmesi neticesinde bu ülkelerde yaşayan Türklere ilişkin verilen bilgiler aşağıda çıkarılmıştır.

Ders kitabının birinci Bölümünde komşu devletler anlatılmaktadır. Bulgaristan başlığı altında ülkedeki Türk varlığı üç cümlede görülmektedir (s. 10). “*Bulgaristan’da azınlık halinde Türk, Rum, Romen ve Yahudilere tesadüf edilir. Türkler nüfusun % 10’u kadar olup en çok Deliorman ve güneydoğuda otururlar. 1951 yılı içinde 250.000 Türk ana yurda göç etmiş olacaktır.*”

Yunanistan, Irak, İran ve Sovyetler Birliği başlıkları altında ülkelerdeki Türk varlığı bir ya da iki cümle ile anlatılmıştır. Yunanistan (s. 16). “*Yunanistan’ın Batı Trakya bölgesinde ana vatana göç etmemiş 100.000 kadarda Türk vardır.*” Irak (s. 27). “*Kuzeyde Türk sınırlarına yakın yerlerde (Musul ve Kerkük dolaylarında) bir miktar Türk vardır. Bağdat’ın İslam ve Türk tarihlerinde önemli bir yeri vardır.*” İran (s. 31). “*Türklerin sayısı 570.000 kadar olup İran Azerbaycan’ında otururlar.*” Sovyetler Birliği (s. 39) “*Rusya’da Türk ırkından insanlar çoktur, Bu kavimler Kırım Tatarları (200.000), Kazan tatarları (2.200.000), Güney Urallarda Başkırtlar (700.000), Kırgızlar (300.000), Kalmuklar (130.000)’dir.*” Suriye’deki Türk varlığından ise hiç bahsedilmemiştir.

Birinci bölüm içerisinde Kafkasya, Türkistan ve Sibiryaya ayrı başlıklar halinde anlatılmıştır. Kafkasya’daki Türk varlığına ilişkin bilgiler şu şekildedir (s. 46-47). “*Kafkasya’nın önemli şehirleri..... Türklerin oturduğu Derbent ve Muhaçkaledir. Azerbaycan Cumhuriyetinde Türkler nüfusun % 65’ini teşkil eder. Cumhuriyetin başşehri Bakü olup diğer önemli şehirler Gence ve Nuha’dır.*”

Ders kitabının 49 ve 51. Sayfaları arasında Türkistan anlatılmıştır. İçerik diğer devletlerin anlatımında olduğu gibi “*Yüzey şekilleri, İklim, Akarsular, Nüfus ve Şehirler, Ekonomik Durum*” başlıkları altında verilmiştir. Nüfus ve Şehirler başlığı altında “*Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tajikistan ve Türkmenistan*” Türkistan’ı oluşturan muhtelif cumhuriyetler olarak adlandırılmıştır. Her bir cumhuriyet’in sınırları, yüzölçümü, nüfusları, Başşehri ve bazı önemli şehirleri bir paragraf içerisinde anlatılmıştır. Diğer ülkelerin incelenmesinde kullanıldığı gibi bir harita Türkistan başlığı altında yer almamaktadır. Yazılı bilgiye ilaveten üç fotoğraf kullanılmıştır. Fotoğrafların altında yer alan başlıklar “*Rus Türkistan’ında*” şeklinde kullanılmıştır.

Sibirya’nın anlatıldığı başlık altında ise bölgedeki Türk varlığına ilişkin bilgi (s. 56); “*Yakutlar, Lena nehri boylarında otururlar. Miktarları 245.000 dir. Türklerin en kuzeye sokulmuş bir koludur.*” şeklinde yer almaktadır.

Kitabın ikinci bölümü Tuna Boyu Devletleri adını taşımaktadır. Bölüm içerisinde yer alan, Romanya'daki Türk varlığı (s. 61) “*Dobruca’da ahali çok karışıktır. Burada nüfusun 50.000 Türk’tür,....*” şeklinde ifade edilmiştir. Yugoslavya’daki Türk varlığı ise (s. 67) “*Türkler, Arnavutlar, Bulgarlar Makedonya’da; oturur.*” Cümlesinde ifade edilmiştir.

Dokuzuncu bölüm Asya devletleri başlığını taşımaktadır. Bölüm içerisinde anlatılan ilk ülke Çin’dir. Bölümün son başlığı “*Orta Asya Ülkelerine Toplu Bakış*” adını taşımaktadır. Başlık altında “*Çin’e bağlı devletlerden, Moğolistan, Tibet ve Doğu Türk İli’nin göreceğiz*” ifadesi yer almaktadır. “Doğu Türk İli” hakkındaki bilgiler en uzununu yedi, en kısası ise iki cümleden oluşan dokuz paragrafta verilmiştir. Sınırları, yüzölçümü, yüzey şekilleri, iklim, bitki, Akarsuları, İdare merkezi, önemli şehirleri, Ekonomik coğrafya özellikleri, diğer ülkelerle olan ticari ilişkilerinden bahsedilmiştir.

1957-1973 Dönemi: 1957-58 ders yılından itibaren uygulamaya konan lise müfredat programında 2. Sınıf düzeyinde haftada 2 saat olarak okutulan coğrafya dersinin içeriği “Ülkeler Coğrafyasından” oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti 1960: 45-46). Bu dönemi temsilen Sırrı ERİNÇ ve Sami ÖNGÖR tarafından yazılmış, “Ülkeler Coğrafyası Lise II” adını taşıyan kitabın, Güven Basım ve Yayınevi tarafından 1969 ve 1972 yıllarında yapılan basımları incelenmiştir.

Ders kitabı sekiz bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler içerisinde Türk dünyası coğrafyası sınırları içerisinde kalan bölgeler kitabın bir, iki, beş ve sekizinci bölümlerinde ele alınmıştır. Komşu Devletler başlığına taşıyan Birinci bölümde, Bulgaristan ve Yunanistan, Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Irak, İran ve Sovyetler Birliği işlenmiştir.

Bulgaristan’ın nüfus bilgilerinin verildiği bölüm içerisinde bir paragraf ülkede yaşayan Türklere ayrılmıştır. Ayrıca şekil 6 olarak verilen harita “*Bulgaristan’ın muhtelif bölgelerinde Türklerin genel nüfusa oranı*” başlığını taşımaktadır.

“*Nüfusun % 10 kadarını Türkler meydana getiriyordu. Türklerin en toplu olarak yaşadıkları bölge Deliorman bölgesidir (bilhassa Şumnu çevresinde nüfusun yarıdan çoğu Türk’tür. Şekil 6 ya bakınız). Bulgaristan’da yaşayan Türklerin 150 000 kadarı 1950-51 senelerinde toptan bu memleketten ayrılmaya zorlanmışlardır.*”

Yunanistan’a ait bölümde yer alan “*Nüfus ve Şehirler*” başlığı altında ülkedeki Türklerden bahsedildiğini görmekteyiz. “*Atatürk Selanik’te doğmuştur. Doğduğu ev bugün müze olarak saklanmaktadır.*” Bazı şehirlerin Türkçe isimleri de verilmiştir. “*Ksanti (Türkçe adı: Yenice),*

Komotini (=Gümülcine)". Ülkede yaşan Türk nüfusuna ilişkin bilgiler ise şu şekildedir: "*İstiklal harbinden sonra yapılan büyük ölçüdeki mübadeleye rağmen Türklerin oranı % 3 kadardır. Türklerin toplu olarak bulunduğu bölge Batı Trakya'dır. Burada oranları % 25'i geçer.*"

Suriye ve Irak konusu içerisinde ülkede Türk varlığını gösteren bir cümle, İran konusu içerisinde ise iki cümle kullanılmıştır;

Suriye: "*Halep (500 000) Suriye'nin nüfus bakımından ikinci kalabalık şehridir; nüfusun yarıya yakınına Türkler ve Ermeniler meydana getirir.*", Irak: "*Geri kalan miktarın çoğunu kuzeyde Kerkük ve Musul bölgesinde toplanmış olan Türkler (1 milyon) ve Kürtler meydana getirir.*", İran: "*Geri kalan kısmın çoğu Türk'tür (7-8 milyon kadar). Türkler İran Azerbaycanı ve Horasan bölgelerinde çoğunluğu meydana getirirler.*"

Sovyetler Birliği konusu içerisinde "Tabiat şartları" başlığı altında ülke Avrupa kısmı ve Asya toprakları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Asya toprakları kendi içerisinde dört bölüme ayrılırken bunlardan birisi "Batı Türkistan" olarak adlandırılmıştır. Bölümün sınırları ve genel fiziki coğrafi özellikleri bir paragrafta anlatılmıştır. "**Batı Türkistan:** *Sularını dışarıya göndermeyen geniş ve kurak istepeler ve çöller bölgesidir. Güneyde İran ve Hindikuş Dağları, doğrusunda ise Pamir Platosu ve Tanrı Dağları yükselir.(s. 53)*".

Kitabın Sovyetler Birliği konusu içerisinde "Nüfus ve şehirler" başlığı altında sıkça Batı Türkistan'dan bahsedilmektedir. Sovyetler Birliği nüfusu içerisinde Türklerin İslavlardan sonra en kalabalık grubu meydana getirdikleri ve bunların büyük bir kısmının Türkistan'dan Karadeniz kıyılarına kadar uzanan bir sahada toplu olarak yaşadıkları ve Müslüman oldukları belirtilmiştir. Sovyetler birliğinin "*15 üye cumhuriyet ile bunlara bağlı idari bölgelere ayrıldığı*" belirtildikten sonra, bu cumhuriyetlere ait yüzölçümü, Başkent ve nüfus bilgilerinin yer aldığı tabloda Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerine de yer verilmiştir (s. 56-61).

Kitabın ikinci bölümü "*Tuna Boyu Devletler*" başlığını taşımaktadır. Bölüm içerisinde Türk dünyası coğrafyası ile ilişkilendirilebilecek bilgiler çok kısada olsa Romanya, Yugoslavya ve Macaristan başlıkları altında yer almaktadır. Romanya'nın Nüfus ve şehirlerine ilişkin bilgilerin verildiği başlık altında bir cümle içinde ülkede yaşan Türk'lerin yaşadıkları yer ve genel nüfus içerisindeki oranları verilmiştir (s. 64). "*Harbden önce Romanya'da yaşayan insanların, Türkler (Özellikle Dobruca'da olmak üzere, nüfusun % 1'i kadarı).....*".

Yugoslavya anlatırken genel siyasi yapının açıklandığı paragraf içerisinde “*Ayrıca Türkler, Arnavutlar, gibi oldukça önemli sayıda azınlıklarda bulunur*” şeklinde yer alan cümle ülkede yaşayan Türkleri tanımlamak için kullanılan tek cümledir. Macaristan’ın anlatıldığı bölüm de ise “*Macarlar, Türkler gibi, Orta Asya’dan gelen insanlardır. X. yüzyılda Orta Tuna ovalarına yerleşmişler ve bu arada Hıristiyan dinine girmişlerdir.*” şeklinde bir cümle kullanılmıştır (s. 66).

Kitabın beşinci bölümünde “*Akdeniz Devletleri*” başlığı altında ilk işlenen devlet Kıbrıs’tır (s. 128-130). “*Siyasi Coğrafya*” başlığı altında Kıbrıs adasının siyasi tarihine ilişkin bilgiler verilmiştir. 1570-71’den başlayarak siyasi durumu açıklanmıştır. 1960 Kıbrıs anayasası ile yürürlüğe giren yeni dönemin Kıbrıslı Türkler açısından sıkıntılı geçtiği vurgulanmıştır. “*Nüfus ve Ekonomi*” başlığı altında Kıbrıs’ta yaşayan nüfusunun 120 000 kadarının Türk olduğu ifade edilmiştir.

Kitabın sekizinci bölümü “*Asya Devletleri*” başlığını taşımaktadır. Bölüm içerisinde Pakistan, Hindistan, Çin ve Japonya ile aynı düzeyde “*Orta Asya*” alt başlığı kullanılmıştır. Ders kitabında Orta Asya’nın, Batı Türkistan, Doğu Türkistan, Çungarya, Moğolistan, Çaydam, Tibet ve Pamir olmak üzere yedi bölgeye ayrıldığı yazılmıştır. Bu yedi bölge içerisinde ancak Batı ve Doğu Türkistan’ın inceleneceği ifade edilmiştir. Bölüm de (s. 194-199) yazılı metne ek olarak bir harita, dört resim ve bir tablo kullanılmıştır.

Batı Türkistan’ın sınırları “*Doğu Pamir Platosu ve Tienşan (Tanrı) Dağları ile Doğu Türkistan’dan ayrılır. Kuzeyinde Batı Sibirya, batısında Hazar Denizi, güneyinde ise Afganistan ve İran bulunur. İsminden de anlaşılacağı üzere, bu ülke bir Türk yurdudur.*” şeklinde tanımlanmıştır (s. 194). Batı Türkistan’ın Rusların eline geçiş süreci hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Bolşevik ihtilalından sonra bölgenin Ruslar tarafından “*Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan olmak üzere 5 Sovyet Cumhuriyetine ayrıldığı*” yazılmıştır. Ayrıca bu cumhuriyetlerin yüzölçümü, nüfusu ve başkentleri bir tabloda gösterilmiştir.

Tabiat şartları bakımında “*Kırgız istepeleri ve Güneydeki Turan havzası*” olmak üzere iki bölümde incelenmiştir. Her iki bölümün fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerine yer verilmiştir. Güneydeki Turan havzası oldukça ayrıntılı ele alınmıştır. Neredeyse her bir coğrafi özellik için ayrı bir paragrafta anlatılmıştır. Anlatımlarda bölgenin jeopolitik önemine de vurgu yapılmıştır.

Doğu Türkistan’ın sınırları “*Asya’nın hemen hemen geometrik merkezinde bulunan Doğu Türkistan, kuzeyden Tienşan (Tanrı) Dağları, batıda Pamir Platosu ile çevrilmiştir. Güneyde Kuenlun Dağları ve onların kuzeydoğuya doğru devamı olan Altın Dağları ile Tibetten ayrılır.*”

şeklinde tanımlanmıştır (s. 197). Doğu Türkistan, Batı Türkistan da olduğu gibi bütün coğrafi özellikleri için birer paragraf ayrılmak suretiyle işlenmiştir. Doğu Türkistan'ın anlatıldığı bölümün son üç cümlesi o dönemin siyasi yapısını özetlemektedir. “*Bu gün bu ülke Çin'in Sinkiang adı verilen bir idarî bölümüdür. Bu bölümün nüfusu 5 milyon kadardır. İdare merkezi, Çungarya havzasının güney kenarındaki Urumçi şehridir.*”

Ders kitabında hem Doğu Türkistan hem de Batı Türkistan bir ülke olarak adlandırılmıştır. Bütün coğrafi özelliklerden (fiziki coğrafya, nüfus şehirler, ekonomik faaliyetler, vb.) bahsedilmiştir. Fakat diğer ülkelerin anlatıldığı bölümler de içeriğin sunulmasında “*Tabiat Şartları*”, “*Nüfus ve Şehirler*”, “*Ekonomik Hayat*” gibi başlıklar kullanılırken burada benzer başlıklara yer verilmemiştir.

1973-1983 Dönemi: 1973-1983 yılları arasında uygulanan coğrafya müfredat programında ülkeler coğrafyası dersi lise 2. sınıflarda iki saat olarak okutulmaya devam etmiştir. Programın uygulanışına ilişkin yapılan açıklamalarda, ülkeler incelenirken göz önünde tutulacak hususlar içerisinde “*Türklerin yaşadığı ülkelerdeki durumlarına yeterince değinilecektir.*” İfadesi yer almaktadır (Geçit 2008).

Bu dönemi temsilen Sırrı Erinç ve Sami Öngör tarafından yazılmış, “*Ülkeler Coğrafyası (Ülkeler İnsanlar ve Sorunları)*” adını taşıyan, Milli Eğitim Yayınevi tarafından 1979 yılında beşinci baskısı yapılan ders kitabı incelenmiştir. Ders kitabı giriş ve devamında yedi bölümden oluşmaktadır. Yapılan inceleme neticesinde ders kitabının ikinci, üçüncü ve beşinci bölümleri Türklerin yaşadığı coğrafyaları anlatmaktadır. Bu kısımların incelenmesi neticesinde bu ülkelerde yaşayan Türklere ilişkin verilen bilgiler aşağıda çıkarılmıştır.

Ders kitabında Türk dünyası coğrafyasına ilişkin bilgilerinin yer aldığı ilk bölüm “*Orta ve Yakın Doğu*” başlığını taşımaktadır. Orta Doğu'nun etnik yapısının anlatıldığı paragrafta (s. 26), bölgedeki Türk nüfusuna ilişkin aşağıdaki bilgiler yer almaktadır:

“İkinci kalabalık grubu, kendi dillerini konuşan Türkler meydana getirir. Türkiye Cumhuriyeti, esas olarak Asya'da ve dağınık gruplar halinde Balkanlarda ve öteki kıtalarda yaşayan Türklerin en yoğun, en kalabalık olduğu bölgedir. Anadolu ve Trakya'dan başka, Türklerin Orta Doğu'da en kalabalık oldukları komşu ülke İran'dır. Her ne kadar, yoğun olarak yaşadıkları bölge, İran Azerbaycan'ı ise de, Türkler İran'ın çeşitli bölgelerinde dağılmış bulunmaktadır. Böylece İran'da yaşayan Türklerin, bütün ülke nüfusunun yarısına yakınına oluşturduğu sanılmaktadır. Türkler Kıbrıs'ta, daha küçük gruplar halinde de öteki Arap ülkelerinde yaşarlar (özellikle Kuzey Irak'ta, Musul, Kerkük'te; Suriye'de, Halep,

Humus, Hama, Şam ve Lazkiye’de, Mısır’da, hatta az sayıda Güney Arabistan’da). Ayrıca, Afganistan’da da 7 milyon kadar Türk vardır.”

Ders kitabında VIII. Ders olarak işlenen Güney Avrupa içerisinde (s. 61-71) yer alan Balkanlar, Türk dünyası coğrafyası içerisinde önemli yerlerden birisidir. Güney Avrupa’nın “siyasi bölünüşünün” anlatıldığı bölüm içerisinde Balkanların coğrafi konumu verildikten sonra Bölgenin ülkemiz açısından sahip olduğu önemi üzerinde durulmuştur (s. 68). Balkanlarda yaşayan Türklerin bölgede Yüzyıllar süren Türk egemenliği döneminde Anadolu’dan yapılan göçlerle oluştuğu anlatılmıştır. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarından sonra özellikle Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra Balkanlardan Anadolu’ya göç yaşandığı anlatılmıştır. Balkan ülkelerinde (Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, Arnavutluk) Türklerin yaşadıkları şehirler ve ülke nüfusları içerisinde Türklerin oranı hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Türkçe Güney Avrupa’da konuşulan diller arasında sayılmıştır (s. 68).

Ders kitabında IX. Ders Doğu Avrupa (Sovyetler Birliğine Toplu Bakış), X. ders ise Sovyetler Birliği (Bölgeler ve Ekonomik Hayata Toplu bakış) olarak işlenmiştir. Her iki ders içerisinde Türklerin yaşadıkları coğrafyalardan da bahsedilmektedir. IX. Ders içerisinde “doğal bitki örtüsü” açıklanırken (s. 76) Türklerin yaşadığı bölgelerin genel özellikleri de verilmiştir. Aynı sayfada “*Ulusal kıyafetleri içerisinde Özbek kadınları*” (şekil. IX/4) başlıklı bir resim kullanılmış ve başlığın altında Sovyetler Birliği içerisindeki Türk nüfusunun durumundan bahsedilmektedir. Yine IX. Ders içerisinde yer alan “*Beşeri Hayata Toplu Bakış*” başlığı altında (s. 76-78) ülkede yaşayan Türk nüfusunun toplam nüfus içerisindeki oranı (1/5) ve coğrafi dağılışı da açıklanmıştır.

“İkinci kalabalık grup ise Türk’lerdir. Sayıları toplam nüfusun 1/5’i kadar olan Türklerin büyük kısmı Batı Türkistan’da (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve kısmen Tacikistan’da) ve Kafkasya’da (özellikle Azerbaycan’da) yaşar. Bu iki bölge dışında kalanlar, Orta Volga’dan Kuzeydoğu Sibirya’ya kadar yayılan dağınık, küçük gruplardır (Kazan Türkleri, Başkırtlar, Çuçaşlar (Çuvaşlar), Yakutlar.....gibi).

X. Ders içerisinde (s. 79-90) Sovyetler Birliği “*Sovyetler Birliği Avrupa’sı*” ve “*Sovyetler Birliği Asya’sı*” olarak ikiye ayrılarak işlenmiştir. Sovyetler Birliği Asya’sı Güney (Kafkasya ve Batı Türkistan), Ural ve Batı Sibirya, Orta ve Doğu Sibirya olmak üzere üçe ayrılmıştır.

Kafkasya içerisinde Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan anlatılmıştır. Azerbaycan’ın işlendiği bölümde (s. 83-84), yeri, tarım özellikleri, nüfus ve dil özelliklerine yer verilmiştir. Kültür seviyelerinin oldukça yüksek olduğu vurgulanmıştır. “*Azerileri Türklerinin, dil, sanat ve edebiyat bakımından Doğu ve Batı Türkleri arasında bir bağ, bir halka mey-*

dana getirdikleri” ifade edilmiştir. Kafkasya bölgesinin ekonomik özellikleri gösteren bir harita (*Şekil. X/3- Kafkasya'nın ekonomik haritası*) kullanılmıştır.

Batı Türkistan, “*Batı Türkeli veya Sovyet Orta Asya'sı geniş bir bölgedir*” şeklinde tanımlanmıştır (s. 85). Konu içerisinde beşeri ve ekonomik coğrafya özellikleri işlenmiştir. Nüfus konusu anlatılırken “*yarım yüzyıldan beri Rusların bölgeye göç ettikleri buna rağmen Türklerin nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları*” vurgulanmaktadır. Batı Türkistan'ı oluşturan beş cumhuriyet başkentleri ile birlikte verilmiştir (*Bölgenin geniş kuzey yarısında Kazakistan, başkenti: Alma Ata; Güneyde, batıdan doğuya: Türkmenistan, başkenti: Aşkabad; Özbekistan, başkenti: Taşkent; Tacikistan, başkenti: Duşambe; Kırgızistan, başkenti: Frunze*). Ekonomik hayat içerisinde tarımın önemli bir yer tuttuğu belirtilmiştir. Sovyetler Birliği Pamuk Üretiminin % 90'ının buradan sağlandığı belirtilmiştir. Enerji ve yer altı kaynaklarının zengin olduğu ifade edilmiştir. Taşkent ve çevresi, özellikle Fergana vadisinin bölge içerisindeki ticaret ve endüstri merkezi olma özelliği açısından önemine dikkat çekilmiştir. Anlatımı desteklemek amacıyla iki resim (*Şekil. X/4-Batı Türkistan'da Fergana Havzasını çeviren dağlarda bir vadi*”, ve *Şekil. X/6 – Bir Türkmen Çocuğu*) kullanılmıştır.

Ders kitabının ilgili bölümünde Urallar ve Batı Sibirya, Orta ve Doğu Sibirya'nın anlatıldığı bölümlerinde bu bölgede yaşayan Türk'lere yer verilmemiştir.

Ders kitabının beşinci bölümü (XVIII. Ders) “*Asya'ya Toplu Bakış*” başlığını taşımaktadır. “*Nüfus ve sosyal sorunlar*” başlığı altında Asya'da yaşayan ırk grupları içerisinde Türklerin yeri “*İrk gruplarından birini Türk Soyundan olanlar meydana getirir. Bölgeden bölgeye bazı lehçe farkları göstermekle beraber ortak bir dil kullanan Türkler, Güneybatı Asya'dan Kitanın Kuzeydoğu kıyılarına kadar uzanan çok geniş bir alana yayılmışlardır.*” şeklinde açıklanmıştır (s. 174)

Ders kitabının XX. Dersi olarak işlenen “*Doğu Asya*” (s. 189-198) başlığı altında Çin işlenmektedir. Bu bölüm içerisinde Doğu Türkistan Çin'e bağlı ülkeler arasında sayılmıştır. Verilen bilgi ise sadece şu kadardır; “*Doğu Türkistan (1,6 milyon km², nüfusu ise 1968'de 6 milyonu Türk olmak üzere 8 milyon)*”.

Ders kitabında Türk dünyası coğrafyası içerisinde yer alan bölgelerden Orta Doğu, Balkanlar, Kafkaslar ve Batı Türkistan'a göre, Doğu Türkistan'a çok az yer verilmiştir. Kıbrıs'ta yaşayan Türklerden hiç bahsedilmemiştir.

1983-1992 Dönemi: 1983-92 döneminde uygulanan coğrafya dersi müfredat programında Ülkeler coğrafyası konuları Lise II ve III. Sınıf derslerinin ikinci bölümü olarak okutulmuştur. Programda 31'i lise II. Sınıfta 12'si Lise III. Sınıfta toplam 43 devletin ismi sıralanmıştır. Program kitabında ülkeler incelenirken göz önüne bulundurulacak hususlar içinde “*ülkemizde tarihi, kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkileri bulunan ülkeler üzerinde yeterince durulacak. Bu arada Türklerin bulunduğu yerler belirtilecektir.*” şeklinde açıklama yer almıştır (T.C. Milli Eğitim Gençlik ve spor Bakanlığı,1987). Bu dönemde uygulanan programı temsilen, Prof. Dr. Sırrı Erinç tarafından yazılan, Milli Eğitim Basımevi tarafından 1989 yılında beşinci basımı yapılan “*Liseler İçin Coğrafya II*” ve 1992 yılında yedinci basımı yapılan “*Liseler İçin Coğrafya III*” adını taşıyan ders kitaplarının II. bölümleri incelenmiştir.

Liseler İçin Coğrafya II isimli ders kitabının, II. Bölümünün I. Ünitesi “*Ortadoğu'nun Başlıca Ülkeleri*” başlığını taşımaktadır. Ünite içerisinde, İran, Afganistan, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Kıbrıs (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti), Mısır ve Libya ülkeleri işlenmiştir. Ders kitabında bu ülkelerdeki Türk varlığına ilişkin yar alan bilgiler aşağıya çıkarılmıştır.

İran (s. 133): “*İran'da çoğu Azeriler olarak Türkler, ülkenin özellikle batı bölümünde yaşarlar. İran Azerbaycan'ının 3.000.000 kadar tahmin olunan nüfusun çoğunluğunu Türkler oluşturmuştur.*”, Irak (s. 138): “*Dili: Arapça, Türkçe*” ve (s. 140) “*İrak'ın kuzey dağlık bölümünde Kerkük, Erbil, Musul yörelerinde Türkler yaşar. Sayılarının 600.000 – 700.000 olduğu sanılmaktadır.*”, Suriye (s. 141): “*Ülkenin türlü yerlerinde ve özellikle kuzey batısında 350.000 kadar Türk bulunmaktadır.*”, Lübnan (s. 143): “*Çeşitli aşamalar geçiren 1293'den sonra, dağlık yerlerinde Türkmen'lerin de yerleştirildiği Lübnan, yüzyıllarca Osmanlı Devleti'ni de sürekli uğraştırmıştır.*”, Afganistan'a ilişkin verilen bilgiler içerisinden Türk nüfusunun varlığından bahsedilmemiştir.

“*Kıbrıs - Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)*” başlığı altında (s. 154-156) ülkenin coğrafi özelliklerine ilişkin verilen bilgi oldukça azdır. Ayrıca bilgiler adanın geneli kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin coğrafi özelliklerinden bahsedilmemiştir. “*Kıbrıs Adası'nı ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetini gösteren harita*” (Şekil 11, s.s. 155) başlığı ile kullanılan haritada Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetini Güney Kıbrıs'tan ayıran sınır çizgisinin yer almaması önemli bir eksikliklerdir. İlgili başlığın altında daha çok 1517 Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden başlayarak Kıbrıs adasının siyasi tarihinden bahsedilmiştir. “*Kıbrıs meselesinin 1945'den sonra ortaya çıktığı*” belirtilmiştir. Devam eden sorun hakkında bilgi verilmiştir. 1974 barış hareketi anlatılmıştır. Bölümün son paragrafında Kuzey Kıbrıs Türk

Cumhuriyetinin ayrı bir devlet olarak teşkilatlanmasını tamamladığı eşsiz kumsalları, modern otelleri, tarihi köşeleri, ılık iklimi ile Akdeniz’de geleceği parlak bir turizm, ticaret, tarım ve sanayi ülkesi olma yolunda olduğu ifade edilmiştir.

Ders kitabının II. Ünitesi “*Balkan Ülkeleri*” (s. 164-172) başlığını taşımaktadır. Bu ünite de işlenen ülkeler de yaşayan Türkler ile ilgili en geniş bilgi Bulgaristan konusu içerisinde yer almaktadır. Bulgaristan’da yaşayan Türklere ilişkin bilgi verilmeden önce Osmanlı dönemi Bulgaristan’ın Siyasi durumu açıklanmıştır. Daha sonra ülke nüfusu içerisinde Türklerin Durumu ve Yaşadıkları yerlere ilişkin bilgi aktarılmıştır (s. 165). “*Türkler Nüfusun % 10’undan Çoğunu teşkil eder ise de, Bir kısmı Türkiye’ye göç etmiştir. Daha önce bölgede Bulgar nüfusuna yakın Türk Nüfusu vardı, Türkler, Özellikle Bulgaristan’ın kuzey doğusundaki Deli Orman Bölgesi’nde, Rodopların ortasında, Filibe Ovası’nda toplu bulunuyorlardı.*”

Yunanistan’ın anlatıldığı bölümde Ülkedeki Türlerle ilgili olarak kısa bir paragraf yer almaktadır (s. 167). “*Batı Trakya’da Türkler vardır. Daha önce, Makedonya ve Batı Trakya’da çok sayıda Türk nüfusu vardı. 1923 Lozan Barış Antlaşması ile Türklerin çoğunluğu Türkiye’ye yerleşmiş. Türkiye’den de Rumlar Yunanistan’a göç etmiştir.*”

Yugoslavya’nın anlatıldığı bölümde ülkedeki Tür varlığı nüfusun anlatıldığı paragraf içinde (s. 169) iki kelimedenden oluşan bir cümle ile (*Türkler de vardır.*) anlatılmıştır. Arnavutluk anlatılırken yine aynı şekilde bir cümle (s. 171) kullanılmıştır (*Ülkede Türkler de bulunmaktadır.*). Balkanların anlatıldığı bölümün sonunda yer alan iki okuma parçası dikkate değerdir. Bunlardan birincisi (s. 173) “*Türklerin Balkan Ülkelerinde Bulunuşunun Sebepleri*” başlığını taşımaktadır. Okuma parçasında Balkan adının Türkçeden geldiği, bölgenin tarih boyunca Avrupa ve Asya’dan göç aldığı ve yarımadanın siyasî bölünüşü anlatılmıştır. Daha sonra Osmanlı döneminde Türklerin Balkanlara nasıl yerleştikleri hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci okuma parçası ise (s. 174) “*Balkanlar’da Türk-İslam Kültürünün, Gelenek ve Göreneklerin Etkisi Belirgindir*” başlığını taşımaktadır. Bu parçada yine Türklerin balkanlara geçiş sürecine ilişkin tarihi bilgiler verildikten sonra Türk kültürünün bölgedeki izleri (Cami, mescit, medrese, çeşme, köprü, vb.) açıklanmıştır. Ayrıca bölgenin nüfusuna ilişkin de genel bilgiler verilmiştir.

Ders kitabında Romanya Doğu Avrupa ülkesi başlığı altında incelenmiştir. Romanya’da ki Türk varlığına ilişkin bilgilerin biraz daha ayrıntılı olduğu söylenebilir (s. 175). “*Dobruca, Romanya’nın Karadeniz kıyı bölümünde bir eyalettir. Burası Türklerin Çok eskiden yer-*

leştikleri bir bölgedir. Bugün de önemli (400.000 kadar) Türk topluluğu vardır. Bölgede 400 kadar cami ve mescit yapılmıştır. 1937'den beri Romanya baş müftüsü, bu bölgenin dini lideri olarak kabul edilmiştir. Atatürk devrinde "Balkan Paktı"nın yarattığı temiz hava ile Dobruca Türkleri, hür ve rahat bir devre geçirmişlerdir.

Bölgenin güneyinde, bugünkü Bulgaristan'ın kuzey hudut kesiminde yer uzanan yerdeki Silistre, eski bir Türk şehridir. Türk tarihinde "Silistre Savunması" yer tutmuştur. Burası, hala, çevresiyle birlikte Tuna boyu Türk'lerinin varlıklarını korudukları yerlerden biridir."

Ders kitabında Sovyetler Birliği başlığı altında "Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan" 15 Sovyet Sosyalist Cumhuriyet içinde sayılmıştır (s. 180). Sovyetler Birliği Asya'sının, "Güneyde Kafkasya ve Batı Türkistan, Ural ve Batı Sibiry, Orta ve Doğu Sibiry" olmak üzere dört bölümden oluştuğu ifade edilmiştir (s. 181). Kafkasya anlatılırken Azerbaycan'ı anlatan bir paragrafa yer verilmiştir (s. 182). Burada coğrafi konumu, iklimi, başkenti, nüfus ve ekonomik coğrafya özellikleri ile kültürel özellikleri kısaca anlatılmıştır.

"Batı Türkistan'ın" anlatıldığı bölümde (s. 182-173) "Şekil 16 - Batı Türkistan'ı ana çizgileriyle gösteren harita" başlığını taşıyan bir harita kullanılmıştır. Harita da hem yeryüzü şekilleri hem de enerji ve maden kaynaklarının dağılışı gösterilmiştir. Batı Türkistan'ı anlatmak için kullanılan ve dört paragraftan oluşan bilgiler 1979 basımı Ülkeler coğrafyası adlı ders kitabının ilgili bölümünün özeti mahiyetindedir. Ülkeler hakkında ayrı bilgiler verilmemiştir. Batı Türkistan'ın geneli anlatılmıştır. Coğrafi konum, iklim, yeryüzü şekilleri, nüfus ve yerleşme birer cümle ile verilmeye çalışılmıştır. Ekonomik coğrafya özellikler biraz daha ayrıntılı verilmiştir. Ayrıca Batı Türkistan'daki beş Türk Cumhuriyeti başkentleri ile birlikte yazılmıştır.

Ders kitabında Asya'nın başlıca ülkelerinin anlatıldığı Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Doğu Türkistan neredeyse hiç anlatılmamıştır. Sadece nüfusa ilişkin bilgilerin verildiği ilk paragrafın son cümlesinde (*Tibet, İç Moğolistan ve Doğu Türkistan toprakları ise çok tenhadır.*) Doğu Türkistan ismi geçmektedir (s. 205). Bunun dışında burada yaşayan Türkler hakkında hiçbir bilgiye rastlanmamıştır.

Liseler İçin Coğrafya III isimli Ders kitabının II. Bölümünü içerisinde "Avrupa'nın Başlıca Ülkeleri", "Yeni Dünya Karaları" ve "Milletlerarası Kuruluşlar ve Türkiye" Ünite başlıkları yer almaktadır. Bölümün birinci ünitesinde yedi Avrupa ülkesi (İtalya, Almanya, İsviçre, Fransa, İngiltere, Hollanda, İsveç) işlenmiştir. Kitabın yazıldığı dönemde yukarıda ismi sayılan Avrupa ülkelerinde iş bulma amacıyla bu ülkelere göç etmiş ve yerleşmiş pek çok Türk vatandaşı bulunmaktadır. Bu ülkelere,

Almanya'da (1984'te bu ülkede 1,5 milyona yakın Türk işçisi ve aile fertleri vardır.), Fransa'da (son yıllarda Fransa'da yaşayan Türk işçileri çoğalmıştır.) ve Hollanda'da (Bu ülkede 25.000 kadar Türk işçisi vardır.) yaşayan Türkler hakkında birer cümleden oluşan bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler sadece sayı belirtmektedir. Avrupa Ülkelerindeki Türklerin nerede ve hangi şartlar altında yaşadıklarına ilişkin bilgi ve açıklamalar görülmektedir.

1992 Sonrası Ülkeler Coğrafyası Ders Kitaplarında Türk Dünyası Coğrafyası

1992 sonrası Türk dünyası açısından yeni bir dönemdir. Uzun yıllardır Batı Türkistan'da Rus esareti altında yaşayan Türkler, 1990 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılması neticesinde bağımsızlığını ilan etmişlerdir. Böylelikle Dünya Siyasi Coğrafyasında Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinden sonra bağımsız beş Türk Cumhuriyeti daha yerini almıştır. Dolayısıyla coğrafya müfredat programları ve ders kitaplarında da Türk dünyası açısından içerikte önemli değişiklikler görülmüştür. 1992 sonrası coğrafya müfredat programları 1992-2005 ve 2005 sonrası olmak üzere iki farklı dönem olarak incelenmiştir.

1992-2005 Dönemi: Bu dönemde "Ülkeler Coğrafyası" programda ayrı bir ders olarak yerini almıştır. Bu dönemi temsilen iki kitap incelenmiştir. Bunlardan birincisi, Y. Erdoğan tarafından yazılan, 1994 yılında ders kitabı olarak kabul edilmiş, Basım A.Ş. Web Ofset tarafında 1996 yılında basımı yapılan "Ülkeler Coğrafyası" ders kitabı incelenmiştir. İkinci kitap ise H. Çelik, A. Mercan, K. Ünal ve Y. Yürük tarafından yazılan 2000 yılında ABC Matbaacılık Ltd. Şti. nin basımını yaptığı Ülkeler Coğrafyası kitabıdır. Her iki kitap içerik olarak bir birinin aynısıdır. Bu nedenle içerikten yapılan alıntılar sadece birinci kitaba göre yapılmıştır. Farklı durumlara ilişkin açıklama yapılmıştır.

Ders kitabı IX üniteden oluşmaktadır. Bu bölümler içerisinde Türk dünyası coğrafyası sınırları içerisinde kalan bölgeler kitabın I. II. III. IV. ve VII. ünitelerinin içeriğinde yer almaktadır.

Ders kitabının I. Ünitesi "Komşularımız" başlığını taşımaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de komşularımız içerisinde incelenmiştir. Komşu ülkelerde yaşayan Türklerle ilgili olarak verilen bilgiler oldukça kısadır. "Gürcistan nüfusunun % 5'ini Azerilerin oluşturduğu" bilgisi bulunmaktadır (s. 15). İran'ın nüfusu anlatılırken (s. 21) "..., % 25'i Azeri, Türkmen, Kaşgay gibi Türk boylarından, ... oluşur. İran'da Türkler İsfahan, Tebriz ve Türkmenistan sınırı civarında oturur." şeklinde bahsedilmiştir. Irak konusunda (s. 26) "... Araplardan sonra en önemli etnik grup Türkmenler (2.5 milyon) dir." ifadesi yer almıştır. Türklerin nerelerde yaşadıkları belirtilmemiştir. Suriye konusunda ise

yine nüfus konusu içerisinde (s. 29) “... Suriye’de az miktarda Türk, ... yaşar. Türkler Halep, Şam ve Türkiye sınırı boyunca yaşarlar.” şeklinde kısa bir anlatımla ülkedeki Türklere yer verilmiştir.

Bulgaristan ve Yunanistan konuları işlenirken yine aynı şekilde ülkede yaşayan Türklere bir ya da iki cümle ile değinilmiştir. Bulgaristan konusunda (s. 30-34): ülke bilgileri içerisinde “*Dili: Bulgarca ve Türkçe*” olarak belirtilmiştir. Nüfus bilgilerinin verildiği bölüm içerisinde ise “*En büyük etnik azınlık olan Türkler nüfusun % 10’unu meydana getirir. Ülkede Türkler Filibe, Hasköy, Kırcaali, Mestanlı şehirleri ile Kuzeydeki Deli Orman bölgesinde (Şumnu, Eskiçuma) yoğun olarak yaşamaktadırlar.*” İncelen 2000 yılı basımı kitapta konu anlatımın dışında ayrı bir çerçeve içerisinde (s. 26) “*Orta Asyadan gelen ve Balkanlara yerleşen Tuna Bulgarları, Türklerin bir koludur.*” şeklinde başlayan kısa Bulgar tarihi ve II. Dünya savaşından sonra Bulgaristan’da yaşayan Türklerin uğradıkları baskı ve neticesinde Türkiye’ye yapılan göç hakkında bilgi verilmiştir.

Yunanistan’daki Türk varlığı bir cümle ile (*Yoğun olarak Batı Trakya’da (İskeçe, Gümülcine, Dedeğaç) yaşayan yaklaşık 200.000 Türk, Yunan hükümetince baskı altında tutulmaktadır*) anlatılmıştır (s. 35). 2000 yılı basımı kitapta ise ülkedeki Türk varlığı “*Yunanistan’da 150.000 kadar Türk vardır. Türklerin az bir kısmı Rodos ve İstanköy adalarında, büyük bölümü ise Batı Trakya’daki Meriç, Rodop, İskeçe, Kavala, Drama ve Serez şehirlerinde yaşar*” cümleleri ile anlatılmıştır.

Bağımsız Türk Cumhuriyetleri’nden Azerbaycan (s. 10-14) ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (s.39-42) “*Komşularımız*” adını taşıyan I. Ünite içerisinde işlenmiştir. Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan Ders kitabının VII. ünitesi olan “*Asya’nın Başlıca Ülkeleri*” ünite başlığı altında, Tacikistan’ı da içine alarak “*Orta Asya Cumhuriyetlerinden*” başlığı içerisinde verilmiştir (s. 223-236).

Bu ülkelerin ders kitabındaki işleniş biçimi diğer ülkeler ile aynıdır. Önce içerisinde ülkenin bayrağının gösterildiği, yüzölçümü, nüfus, idare şekli, başkenti, önemli şehirleri, dili, dini ve para biriminin yazılı olduğu bir tablo kullanılmıştır. Daha sonra coğrafi konumu, sınırları, fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerinin genel hatları ile verildiği yazılı metinden oluşan bölüm yer almaktadır. Bu bölüm içerisinde ülkelerin kısa tarihleri de anlatılmaktadır. Son paragraf olarak da Türkiye ile olan siyasi, kültürel ve Ekonomik ilişkilerine değinilmektedir. Bunlara ilaveten harita, grafik ve resimlerde kullanılmıştır.

Bu ülkelerin anlatımında Türkiye ile olan manevi bağlara değinilmeye çalışılmıştır. Örneğin Azerbaycan ile ilgili olarak “*Türkiye, bu kardeş ülkeye hem siyasi hem de ekonomik alanda destek olmaktadır.*” De-

nilmektedir. Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan için “Orta Asya’daki Türk cumhuriyetlerinden biridir” şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Tacikistan konusunun işlenişinde ülkede nüfusunun % 23’ünü Özbeklerin oluşturduğu yazılmıştır.

Başlıca Ortadoğu ülkelerinin anlatıldığı II üniteye yer alan Afganistan konusunda Ülkenin kuzey bölgesi “*Afganistan Türkistan*”ı olarak adlandırılmıştır. Ülkedeki Türk varlığına nüfus konusu içerisinde (... , nüfusun % 15-20’sini oluşturan Türk asıllı Topluluklar ülkenin kuzey ve kuzeydoğusunda yaşarlar.) değilmştir.(s. 45).

III üniteye yer alan *Balkan Ülkelerindeki Türk varlığını* anlatan bilgiler nüfus ve yerleşme konuları içerisinde verilmiştir. Ayrıca Ülkelerin Osmanlı hâkimiyetine giriş ve Çıkış tarihleri de verilmiştir. Ülkelerdeki Türk varlığına ilişkin bilgiler şu şekildedir. Makedonya (s. 77); “*Nüfusun % 60’ını Makedonlar, ..., % 5’ini Türkler, ... oluşturur. Türkler, Üsküp, Struga, Pirlpe ve İştıp civarında yaşamaktadırlar.*” Yugoslavya (Sırbistan-Karadağ) (s. 79); “*Ayrıca Arnavutlar Macarlar ve Türkler Ülkede yaşayan diğer etnik gruplardır.*” Bosna-Hersek (s. 80); “*Bunların dışında çok az Türk , Karadağlı ve*” Arnavutluk (s. 87); “*En önemli azınlıklar Türkler, Yunanlılar, ...*”

Ders kitabının “*Başlıca Avrupa Ülkeleri*” adını taşıyan IV. Ünite-sinde 20 Avrupa ülkesi işlenmiştir. Bu ülkelerden Almanya içerisinde ülkede yaşayan 6 milyon yabancıların % 30’unu Türklerin oluşturduğu belirtilmektedir (s. 109). Yine Almanya içerisinde 1960’lı yıllardan itibaren işçi olarak gelen Türklerin 1.7 milyon nüfusa sahip oldukları ve halen Almanya’da Türklere ait pek çok işyeri olduğu yazılmıştır (s. 111). 2000 yılı basımı kitapta Almanya’da yaşayan Türklerin sayısının 2.000.000 olduğu, işyeri sayısının ise 40.000’i bulduğu ifade edilmektedir (s. 80).

Macaristan’ın anlatıldığı bölümde “*M.S. 8. Yüzyılda bu günkü Macaristan’a yerleşen Macarlar, köken olarak Tür ırkına mensupturlar.*” şeklinde bir cümle yer almıştır. 2000 yılı basımı kitapta ise “*Macarlar, Fin-Ugor soyundan gelen Türk asıllı bir halktır.*” olarak tanımlanmaktadır (s. 84).

Finlandiya’nın anlatıldığı bölümde ülkedeki Türk varlığı anlatan bir cümle kullanılmıştır (s. 140). “*Ülkede çok az yabancı (34.000) yaşamaktadır. Bunların bir kısmı Kazan Türkleri ile Türkiye Türkleri oluşturur.*” 2000 yılı basımı kitapta bu bilgi yer almamaktadır.

Fransa konusu içerisinde Türkler (200.000) ülkede yaşayan diğer yabancılar içinde sayılmıştır (s. 146). İngiltere içerisinde (s. 152) az sayıda Kıbrıs ve Türkiye Türkünün bulunduğu bilgisi vardır (2000 yılı basımı kitapta bu bilgi yok). Hollanda’daki Türk varlığı, “*Ülkede halen 90.000’i*

işçi olmak üzere toplam 230.000 vatandaşıımız yaşamaktadır.” cümlesi ile anlatılmıştır. Belçika’da ise 24 bin’i işçi olmak üzere 100.000 civarında Türk vatandaşının yaşadığı yazılmıştır (s. 160).

Romanya’nın anlatıldığı bölümde ülkede yaşayan Türkler “*Romanya’nın Dobruca bölgesinde 100.000’e yakın Türk yaşamaktadır. Türkler milli örf ve adetlerini hala muhafaza etmektedirler.*” şeklinde anlatılmıştır (s. 166). 2000 yılı basımı kitapta buna ilaveten “*Türk azınlık üzerinde herhangi bir baskı yoktur.*” ifadesi yer almaktadır (s. 120).

Moldova başlığı altında Gagavuzlar İçin bir paragraf ayrılmıştır (s. 168). “*Türk asıllı Gagavuz (Gökoğuz)’lar, Gagavuzca adı verilen bir Türk lehçesi ile konuşmaktadır. Ülkenin güneyinde yaşayan Gagavuz Türkleri, 1990 yılında başkenti Komrat olan Özerk bir cumhuriyet kurmuşlardır. Gagavuzların çoğunluğu Hıristiyan olmalarına rağmen Türklük şuurunu kaybetmemişlerdir. Gagavuzlar Bağımsızlık yolunda büyük çabalar sarf etmektedirler.*” 2000 yılı basımı kitapta Moldova’da yaşayan etnik grupların oranını gösteren bir grafikte (Grafik 60) Gagavuzların oranının % 3 olduğu ifade edilmektedir (s. 122).

Çin Halk Cumhuriyeti VII. ünite içerisinde “*Doğu Asya Ülkelerinden*” başlığı altında incelenmiştir (s. 253-258). “*Doğu Türkistan*”, Çin Halk Cumhuriyetinin dört büyük bölgesinden birisi olarak tanımlanmıştır. Konu başlığında Doğu Türkistan yanında (Sinciang) ismi de kullanılmıştır. Konu anlatımında, Bölge, “*Türklerin anayurdu, günümüzde de Uygur ve Kazak Türklerinin yaşadığı yer*” olarak tarif edilmiştir. Devamında bölgenin coğrafi konum ve sınırları verilmiştir. Bölge, “*kuzeydeki Çungarya, ortadaki Tanrı Dağları, güneyde Taklamakan çölü ve Tarım havzası*” olmak üzere dört bölüme ayrılmış ve her bölümün morfolojik görünümüne ilişkin kısa bilgiler verilmiştir. Ülkenin nüfus coğrafyası anlatılırken, Uygurlar (1.5 milyon) ve Kazaklar (7.5 milyon) azınlık statüsündeki etnik gruplar arasında sayılmıştır. Ekonomik coğrafya özellikler anlatılırken önemli petrol yataklarının bulunduğu yerler arasında Doğu Türkistan’da sayılmıştır. Doğu Türkistan’da Türklerin yaşadığı sorunlar konu edilmemiştir.

Ders kitabının son sayfasında (287) Türk Dünyası haritası verilmiştir. Harita her ne kadar kolay okunabilir olmasa da, burada Bağımsız Devletler, Muhtar Cumhuriyet, Eyalet ve Vilayetler ile Muhtar olmayan Türk bölgeleri gösterilmiştir. 2000 basımı kitapta sayfa 159’da “Atatürk ve Türk Dünyası” başlıklı bir okuma parçası yer almaktadır.

2005 ve Sonrası Dönem: 2005 yılında ilk ve Ortaöğretim programları tamamen değişmiştir. Coğrafya dersi de bu süreçte önemli değişikliklere uğramıştır. Derslerin isimleri Coğrafya 9-10-11-12 olarak düzenlenmiştir. Bu dönemde coğrafya ders kitapları Milli Eğitim Bakanlığı-

nın kendi yazarları tarafından hazırlanmış ve farklı özel yayın evlerine bastırılmıştır.

2005 programında Ülkeler coğrafyası adı altında bir ders okutulmamaktadır. Programın ülkelerle ilgili olan kısmı “*Küresel Ortam: Ülkeler ve Bölgeler*” teması içerisinde dört sınıf düzeyine dağıtılmış olarak yer almaktadır. Türk dünyasına ilişkin bilgiler 11. Sınıf ders kitabının ilgili teması içerisinde 140-147. sayfalar arasında “*Kültür Bölgelerinin Oluşumu ve Türk Kültürü*” başlığı altında yer almaktadır. Ana başlık altında “*A.Dünya Kültüründe Türk İzleri, B. Türk Kültürü, C. Türk Kültürünün Genel Özellikleri*” alt başlıkları kullanılmıştır.

Konunun işlenişi önceki ders kitaplarından oldukça farklıdır. Ders kitabının ilgili sayfaları içerisinde kültür teması kullanılarak başlangıçtan günümüze Türklerin dünya üzerine yayılışı, bugün yaşadıkları alanlar, yaşadıkları coğrafyalarda bıraktıkları izler ve Türklerin özellikleri anlatılmaya çalışılmıştır. Anlatımlar resimlerle desteklenmiştir. Ders kitabı, Türkler bu gün dünyanın neresinde ve nasıl yaşıyorlardan çok Dünya kültür mirasına yapmış olduğu katkılar üzerine odaklanmıştır. Türk kültürünün ilk ortaya çıktığı yer olarak “Orta Asya” gösterilmiştir. “Türkistan” adı hiç kullanılmamıştır. Ders kitabının 142. Sayfasında yer alan bir etkinlikte bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin harita üzerindeki yeri ve bu coğrafyanın doğal şartlarının Türk Kültürünü nasıl etkilediği anlatılmaya çalışılmıştır.

Ayrıca Tavaslı matbaacılığın 2008 yılında bastığı Coğrafya 12 ders kitabının 170-174. Sayfaları arasında “Günümüzün Uyanan Devi: Çin” başlığı altında Çin devleti ayrıntılı bir şekilde işlenirken ülkede yaşayan Türklerden hiç bahsedilmemiştir. Aynı kitabın son sayfasında (s. 257) Türk Dünyası haritası yer almaktadır.

SONUÇ

Dünya üzerinde Türklerin yaşadığı coğrafya geçmişte olduğu gibi bu günde Dünyanın en stratejik bölgelerinin başında gelmektedir. Bu özelliği, sahip olduğu doğal zenginlikleri ve özel konumundan kaynaklanmaktadır. Geçen yüz yılda dünya hâkimiyeti için geliştirilen teoriler (Kara hâkimiyet teorisi, Kenar kuşak hâkimiyet teorisi, gibi) içerisinde de balkanlardan başlayıp Türkiye, Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya'ya uzanan hat her zaman en önemli yerler arasında gösterilmiştir.

Cumhuriyet dönemi coğrafya (Ülkeler coğrafyası) ders kitapları Türk dünyası coğrafyası içeriği açısından 1992 öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı dönem arz etmektedir. Her iki dönemin ortak özelliği, Türklerin Dünya üzerinde yaşadıkları coğrafyayı ifade etmek için “Türk dünyası coğrafyası” isminin kullanılmamış ve coğrafyanın sınırlarının

tanımlanmamış olmasıdır. Aynı zamanda Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Ortaöğretim Ülkeler Coğrafyası ders kitaplarında Türk dünyasına ilişkin verilen bilgilerin sınırlı olduğu ve Türk dünyası coğrafyasının tamamını kapsamadığı dikkati çekmektedir. 1992 sonrası dönemde bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin işlendiği bölümler hariç tutulursa, ders kitaplarında Türk dünyası coğrafyasına ilişkin bilgiler neredeyse nüfus miktarı ve yaşanan yer bilgileri dışına çıkmamıştır. Türklerin yaşadıkları bölgelerde hangi ekonomik faaliyetlerle uğraştıkları ve yaşadıkları sorunlara neredeyse hiç değinilmemiştir.

İncelenen ders kitaplarında en çok bilginin Batı Türkistan hakkında olduğu, Komşu ülkelerin sınırları içinde yaşayan Türk varlığına ilişkin en geniş bilgi ise Bulgaristan’da yaşayanlara ait olduğu söylenebilir. Suriye, Irak ve İran sınırları içerisinde yaşayan Türkler hakkındaki bilgiler çok sınırlıdır. Hatta bazı dönemlerde neredeyse hiç yoktur. Bütün kitaplarda Suriye sınırları içerisinde ki Türk toprağı olan Caber Kalesi’nden hiç bahsedilmemiştir. 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren İdil boyunda Nijninovgorod vilâyetinden ekonomik sebeplerle Finlandiya’ya göç eden Türk-Tatarlar, 1919’da Finlandiya’nın Rusya’dan kopması ve bağımsızlığını kazanmasının ardından Finlandiya vatandaşı konumuna geçmişlerdir. 1935 yılında ise Finlandiya Türkleri Birliğini kurmuşlardır ve Türkiye ile ilişkilerde bulunmuşlardır (Gökgöz 2008). Fakat 1992’ye kadar Finlandiya’daki Türkler Türkiye’de lise Ülkeler Coğrafyası ders kitaplarına girememişlerdir.

1924-1942 dönemini temsil eden kitaplarda Kıbrıs Türklerine, Afganistan’da yaşayan Türklere ve Çin Sınırları içinde yaşayan Türklere hiç yer verilmediği görülmüştür (1. Kitap hariç). Diğer dönemlerde de Doğu Türkistan, incelenen Ülkeler Coğrafyası ders kitaplarında en çok göz ardı edilen Türk Coğrafyası olmuştur. İncelenen Ülkeler Coğrafyası ders kitaplarımızda 1983 yılına gelene kadar (1957-73 dönemi hariç) Kıbrıs’ta yaşayan Türklere neredeyse hiç yer verilmemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk başta Söz gazetesi olmak üzere Türkçe yayın yapan gazeteleri destekleyerek dil bayrağımız olan Türkçenin Kıbrıs semalarında yankılanmaya devam etmesini sağlamış çeşitli geziler tertip edilmesi sayesinde ortak gurur günleri oluşturmayı hedeflemiştir (Özer 2007). Fakat aynı hassasiyetin ders kitaplarında bulunamaması oldukça dikkat çekicidir.

1992 sonrası dönemde, bu gün bağımsız devlet olan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve 1990 sonrasında bağımsızlığını ilan etmiş olan Azerbaycan, Ülkeler coğrafyası kitaplarında Komşularımız ünite başlığı altında, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan ise Asya’nın Başlıca Ülkeleri ünite başlığı altında, “Orta Asya Cumhuriyetlerinden” konu başlığı altında verilmiştir. Ancak Özerk ve Muhtar Türk

Cumhuriyetlerinden hiç bahsedilmemiştir. İncelenen kitaplar içerisinde 1992-2005 dönemini temsil eden iki kitabın son sayfalarında “*Türk Dünyası Haritası*” verilmiştir. Bu haritaların Lejant bölümünde 7 Bağımsız Devlet, 10 Muhtar Cumhuriyet ve 3 Muhtar Vilayet gösterilmiştir. Yine Lejant bölümünde Türkiye Türkleri ve Avrupa’daki Türk işçileri dâhil 42 topluluk ismi sayılmıştır. Fakat incelenen Ülkeler Coğrafyası ders kitaplarında bu toplulukların çoğunun ismi yer almamıştır. Özellikle bu gün Rusya Federasyonu içerisinde yaşayan Türk topluluklarının isimleri Ülkeler Coğrafyası ders kitaplarımıza girememiştir. Bugün Özerk Cumhuriyet olarak varlığını sürdüren Gagavuzlar hariç.

2005 yılında uygulamaya konan Coğrafya dersi Öğretim Programında ise Türk dünyasına ilişkin bilgiler, bu güne kadar çok az bahsedilen, Türk kültürünün dünyadaki izlerine ilişkin verilen bilgilerle sınırlı kalmıştır. Bugün Türklerin hangi coğrafyada nasıl ve neden orada yaşıyor olduklarının cevabı ya da açıklaması yine coğrafya ders kitaplarımızda yoktur.

Atatürk’ün “... Köklerimize inmeli ve olayların bölüdüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların (dış Türkler) bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli...” (Yılmaz 2010: 17) şeklindeki sözünü gerçekleştirmek için sahip olmamız gereken dış Türklerle ilgili bilgileri gelecek nesillere aktarmamıza yardımcı olacak Ülkeler Coğrafyası ders kitaplarının ne yazık ki bu anlamda çok yeterli olmadığı görülmüştür.

1990 yılında dünyanın doğu bloğunda yaşanan çöküş, her ne kadar ABD, dünyayı kendi merkezli tek kutuplu olarak yaşatmak istese de, devletleri yeni sistem arayışı içine itmiştir. Bu süreçte yeni bloklaşmalar ve yeni güç merkezleri gündeme gelmiştir. Almanya, Fransa gibi ülkelerde işçi olarak, Romanya ve Bulgaristan gibi bazı ülkelerde azınlık olarak, Yunanistan, Irak İran gibi ülkelerde kendilerine özel şartlar içinde bulunan ve nihayet Sovyetler birliği ve Çin’de sözde cumhuriyetler halinde yayılmış bir Türk varlığı bütün bu yeni merkezlerin oluşumundan etkileneneği gibi bölgesel olarak da bu merkezlerin şekillenmesini etkileyecektir (Andıcan 1996: 90).

Dünyanın jeopolitik ve jeostratejik açıdan en önemli coğrafyasında farklı isimlerle bağımsız ülkeler veya farklı ülkeler içerisinde gruplar halinde yaşayan Türk milletinin bekası ve geleceğe güvenle bakabilmesi için bu coğrafyayı tanımasının çok önemli olduğu kanaatindeyiz. Jeopolitikte ve Jeostratejide Fiziki, Beşeri ve Ekonomik coğrafya unsurlarının önemi büyüktür. Bu unsurları devletin iç ve dış yönetiminde etkin kullanmak için en iyi şekilde bilmek gerekmektedir. Bunun için ülkenin geleceği olan gençlerin fikir dünyalarının şekillenmeye başladığı Ortaöğ-

retim döneminde coğrafya dersi içeriğinde bütün Türk dünyasını içine alan bir Türk Dünyası Coğrafyası dersi ya da Coğrafya dersi içerisinde bu konuları kapsayan ayrı bir ünitenin oluşturulması gerekmektedir.

Bu dersin içeriğinde Türk dünyası coğrafyası, Fiziki, Beşeri ve Ekonomik coğrafya özellikleri ile incelenmelidir. Bununla birlikte Türk dünyasının ortak kültür öğeleri bu dersin içeriğinde mutlaka yer almalıdır. Başka devletler içerisinde yaşayan Türk grupları yaşadıkları ülke içerisindeki sahip oldukları statüleri (siyasî, askerî, ekonomik, vb.) ile değerlendirilmelidir. Bağımsız Türk Devletlerinin kendi aralarında, Türk devletlerinin başka devletler ile veya başka ülke sınırları içerisinde yaşayan Türk gruplarının bağlı buldukları devletler ile yaşadıkları sorunlar mutlaka ele alınmalıdır. Türk devletleri arasında oluşturulan işbirliği anlaşmaları ve kurulan teşkilatlar (Türksoy, ECO, gibi) yine bu dersin içeriğinde öğretilecek konular arasında yer almalıdır. Oluşturulacak olan bu dersin, bütün Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde ortak bir zemine oturtularak uygulamaya konması Türk dünyasında bugün ve gelecekte oluşturulabilecek ortak fikir ve kültür anlayışına büyük katkı yapacaktır.

KAYNAKÇA

- ANDİCAN, A. (1996), *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, Emre Yayınları, İstanbul.
- ARDEL, A. (1992), *Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası, (Türk Dünyası El Kitabı, Birinci Cilt, Coğrafya-Tarih)*, 2. baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- ASLAN, E. (2010), “Türkiye Cumhuriyetinin İlk Ders Kitapları”, *Eğitim ve Bilim*, C. 35, S. 158, Ankara, s. 215-231.
- ÇELİK, H., Mercan, A., Ünel, K. ve Yürük, Y. (2000), *Ülkeler Coğrafyası*, MEB Devlet Kitapları ABC Matbaacılık Ltd. Şti. Ankara.
- DEVRİMCİ, A.-Utku, M.-Teziş, E.(1951), *Ülkeler Coğrafyası*, Ders Kitapları Türk Ltd. Şti., Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- ERDOĞDU, Y. (1996), *Ülkeler Coğrafyası*, Basım AŞ Web Ofset Tesisleri.
- ERİNÇ, S.-Öngör, S. (1969), *Ülkeler Coğrafyası*, Güven Yayınevi, İstanbul.
- ERİNÇ, S.-Öngör, S. (1979), *Ülkeler Coğrafyası- Ülkeler İnsanlar ve Sorunları*, 5. basılış, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- GÖKGÖZ, S.S. (2008), “Finlandiya Türkleri ve Türk Hariciyesinin Siyaseti”, *Bilig*, S. 47, s. 1-20.
- GÜÇER, B. ve Duran, F.S. (1933), *Büyük Devletler ve Komşu Hükümetler*, 2. Baskı, Devlet Matbaası İstanbul.
- GÜÇER, B. ve Duran, F.S. (1939-1941) *Büyük Devletler ve Komşu Hükümetler* (4. Baskı-5. Baskı), Kanaat Kitabevi İstanbul
- GÜLTEPE, A.-Güncegördü, B.-Kılıçarlan, S. vd. (2007), *Coğrafya 11*, 1.Baskı, MEB Devlet Kitapları Evren Yayıncılık AŞ, Ankara.

- GÜLTEPE, A.-Günceğördü, B.-Kılıçarlan, S. (2008), *Coğrafya 12*, 1.Baskı, M.E. B. Devlet Kitapları Tavaslı Matbaacılık AŞ, Ankara.
- İZBIRAK, R. (1989), *Coğrafya II*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İZBIRAK, R. (1992), *Coğrafya III*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- KÖSEOĞLU, N. (1991), *Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, ikinci basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İ. (1992), *Türk Tarihi*, (Türk Dünyası El Kitabı, Birinci Cilt, Coğrafya-Tarih), 2. baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- KAFESOĞLU, İ. (2000), *Türk Millî Kültürü*, 20. basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ŞAHİN, M. (1999), *Türk Tarihi ve Kültürü*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- ÖZER, C. (2007), Atatürk'ün Türk Dünyası ile İlişkileri, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi), Ankara.
- ÖZEY, R. (1997), *Dünya Platformunda Türk Dünyası*, Öz Eğitim Yayıncılık, Konya.
- ÖZKAN, N. (1997), *Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat*, Geçit Yayınları, Kayseri.
- ÖZKAN, N. (2007), *Türk Dilinin Yurtları*, 2. Baskı, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- SADİ, H. (1934), *Lise ve Orta Mektepler İçin Tatbikatlı Coğrafya Dersleri I. Kitap*, 4. Basılış, Ahmet İhsan Matbaası Ltd, İstanbul.
- T.C Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı (1987), *Lise Müfredat Programı*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara,
- YILMAZ, M. (2010), *Tarihi Siyasi ve Kültürel Yönleriyle Türklerin Dünyası ve Türkiye'nin Dış Türkler Politikası*, Kripto Kitaplar, Ankara.